

WITOLD REPETOWICZ

Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie
e-mail: witold.repetowicz@gmail.com

Naród i terytorium Kurdów – wymiar egzystencjalny migracji

Abstract: *During the migration crisis of 2015 international public opinion focused on the humanitarian aspect, impact on the European economy as well as on such threats such as terrorism and integration problems. Little attention was paid to other aspects of this flow of migrants and refugees such as ethnic cleansing and drainage of human resources. One of the nations that was particularly affected by the negative aspects of this migration were Kurds. Kurds are the biggest stateless nation divided among four countries. Despite being a nomadic nation for centuries they didn't move from the certain territory called Kurdistan since until recently. Kurdish migration outside Kurdistan started only when Turkey and Iraq discovered that deportations and stimulation of migration by economical means could serve their policy of dekurdization of Kurdistan. Accepting Kurdish refugees into Europe instead of helping them in Syria and Iraq serves the same goal.*

Keywords: *Kurds, migration crisis, ethnic cleansing, deportation, demography, Kurdistan*

Wstęp

Gdy przeanalizuje się dyskusję towarzyszącą kryzysowi migracyjnemu, jaki dotknął Europę w 2015 r., a także problemowi uchodźców wojennych, narastającemu na Bliskim Wschodzie w ostatnich kilku latach, można zauważyć wyraźną polaryzację wokół tych kwestii, opartą nie tyle na przeciwstawnych poglądach, ile odmiennym rozłożeniu akcentów w odniesieniu do różnych aspektów omawianych spraw. Europejska opinia publiczna podzieliła się wówczas na dwa obozy. Pierwszy z nich opowiadał się za polityką otwartości i przyjmowaniem wszystkich migrantów

jako uchodźców, odrzucając zastrzeżenia dotyczące zagrożeń dla bezpieczeństwa oraz kwestii kulturowo-religijnych, oskarżając przeciwników o rasizm i ksenofobię. Zwolennicy przyjmowania migrantów obok argumentów o charakterze humanitarnym odwoływali się również do tezy, że jest to konieczne dla europejskiej gospodarki. Przeciwnicy takiej polityki zwracali natomiast przede wszystkim uwagę na infiltrację migrantów przez terrorystów, motywację ekonomiczną przybyszów i problemy związane z ich integracją. Najbardziej radykalne grupy odwoływały się też do retoryki antymuzułmańskiej oraz rasistowskiej. W tej debacie zwykle pomijane były natomiast takie aspekty, jak czystki etniczne, wykorzystanie migrantów jako broni demograficznej oraz drenaż terenów objętych wojną poprzez swoisty import wykwalifikowanych specjalistów. Właśnie te pominięte aspekty szczególnie wiążą się z problemem Kurdów i nieistniejącego na mapie państwa Kurdystan.

Nierozwiązana kwestia kurdyjska stanowi jeden z największych problemów determinujących destabilizację Bliskiego Wschodu. Kurdowie są największym narodem pozbawionym własnego państwa¹. Podział Kurdystanu na cztery części, tj. między Iran, Irak, Syrię i Turcję, dokonany został arbitralnie. Najpierw stało się to w wyniku wojny otomańsko-perskiej, gdy podzielono go na dwie części. Później, po I wojnie światowej, doszło do kolejnego podziału części otomańskiej, tym razem na trzy części. Zostały one włączone do państw, których kreacja oraz wytyczenie granic dokonane zostały dopiero wtedy i to w sposób sztuczny. Zarówno Syria, jak i Irak były nowymi bytami w tym sensie, iż nie były bezpośrednimi sukcesorami jakichś wcześniejszych organizmów (choćby niesuwerennych), a ich granice wytyczono w oderwaniu od realiów historyczno-geograficznych oraz etnicznych. Turcja natomiast, jako państwo narodowe, oparte na nowym koncepcie państwowego narodu tureckiego, była całkowicie nowym projektem, stworzonym przez Mustafę Kemala Atatürka w oparciu o nacjonalistyczną ideologię Młodo Turków, która narodziła się na przełomie XIX i XX wieku.

Kurdowie zamieszkują tereny Kurdystanu od czasów prehistorycznych. Nie ma historycznych świadectw mówiących o podboju przez Kurdów terenów nazywanych dziś przez nich Kurdystanem, w szczególności Górnej Mezopotamii². To samo dotyczy braku świadectw masowej migracji Kurdów z innych terenów i kolonizacji Kurdystanu. Kurdowie zatem nie wyparli innych narodów z tych ziem, choć wykształcenie ich etnosu było najprawdopodobniej efektem mieszania

¹ Czasem można spotkać się z poglądem, iż największym narodem bez państwa są Tamilowie. Jednak warto zwrócić uwagę, iż przytaczająca większość Tamilów zamieszkuje indyjski stan Tamil Nadu, który można uznać za tamilski organizm państwowy w ramach indyjskiej federacji. Nawet jeśli uzna się autonomię Regionu Kurdystanu w Iraku za byt analogiczny, to obejmuje on tylko część kurdyjskiej populacji (nie więcej niż 20%, szczegółowe obliczenia znajdują się w dalszej części tej pracy), a jego uznanie prawne nastąpiło dopiero w 2005 r. w nowej, irackiej konstytucji.

² Dziś Górna Mezopotamia, z przyczyn polityczno-ideologicznych, a nie historyczno-geograficznych, nazywana jest „południowo-wschodnią Anatolią”.

się ludów napływowych z miejscowymi. Ponadto jedynie z Irańczykami łączy Kurdów pokrewieństwo etniczne, językowe oraz kulturowe. Pomijając czasy starożytne³, pierwsze kurdyjskie państwa zaczęły powstawać w średniowieczu, w okresie osłabienia kalifatu abbasydzkiego (X wiek). Istniały one, ciesząc się w różnych okresach różnym stopniem samodzielności, aż do połowy XIX wieku.

W tym czasie, mimo naturalnej ruchliwości Kurdów, jako narodu pasterskiego, koczowniczego⁴, nie występowało zjawisko masowej ich migracji, które w różnych okresach historycznych charakteryzowało zarówno ludy semickie (w tym Arabów) jak i altajskie (Turków). Kurdyjska diaspora w zasadzie zaczęła powstawać dopiero w XX wieku, przy czym zjawisko migracji Kurdów na dużą skalę poza obszar Bliskiego Wschodu pojawiło się w latach 80. XX wieku. Ostatni exodus Kurdów z Kurdystanu rozpoczął się wraz z kryzysem migracyjnym 2015 r. i ma dla Kurdów wyjątkowo negatywne skutki.

Przedmiotem tego artykułu są zatem migracje Kurdów w XX wieku oraz początkach XXI. Słowo „migracja” jest tu użyte w szerokim jego znaczeniu, jako każde przemieszczenie się z jednego terytorium na inne. Jest to zatem praca o wszelkich ruchach migracyjnych Kurdów, bez względu na to jaki był ich motyw i czy były one dobrowolne, czy też miały charakter przymusowych deportacji i czystek etnicznych. Nie jest to praca koncentrująca się na aspekcie humanitarnym przyjmowania uchodźców, czy też związanych z tym zastrzeżeniach dotyczących bezpieczeństwa, w tym kulturowego, Europy. Praca ta koncentruje się natomiast na bezpieczeństwie egzystencjalnym Kurdów, dla których asymilacja kulturowa, językowa itp. poza swoim terenem etnicznym, w tym w Europie, stanowi zagrożenie dla istnienia jako narodu. Pytanie, na które staram się przedstawić odpowiedź, odwołując się do doświadczeń migracyjnych Kurdów, brzmi następująco: jaki wpływ mają migracje na egzystencję narodu kurdyjskiego i integralność jego terytorium, czyli Kurdystanu.

1. Sprawa kurdyjska w XX wieku i u zarania XXI wieku

XX wiek to okres nieustannych rebelii kurdyjskich przeciw „zaborczym” rządóm oraz stosowanemu przez nie uciskowi narodowemu wymierzonemu w Kurdów.

³ Istniejące teorie na temat związków Kurdów z różnymi, starożytnymi organizmami państwowymi, choć są szeroko akceptowane, to wciąż wzbudzają kontrowersje i nie są całkowicie potwierdzone naukowo.

⁴ Fuad Jomma pisze, iż „we wszystkich historycznych opisach i relacjach podróżniczych Kurdowie byli przedstawiani jako koczowniczy pasterze” i dodaje, że jeszcze w połowie XIX wieku 1/3 ludności Kurdystanu stanowiły plemiona koczownicze (F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan*, L&L i DJ, Gdańsk 2001, s. 93). Również Ferdousi w *Szahname* nazywa Kurdów „bezdolnymi tułaczami w górach” (Ferdousi, *Księga Królewska. Wybór*, tłum. Władysław Dulęba, PIW, Warszawa 1981, s. 59). Z kolei Włodzimierz Minorski zwraca uwagę na to, że w źródłach arabskich słowo Kurd często występuje jako synonim nomada (W. Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, Syracuse University Press, New York 2006, s. 12).

Najbardziej zaawansowana walka zbrojna toczyła się na terenie Iraku oraz Turcji (w tym wypadku trwa ona nadal). W Iranie sytuacja była i jest nieco odmienna z uwagi na pokrewieństwo kurdyjsko-perskie oraz (przynajmniej teoretyczne) założenie wieloetniczności państwa⁵, a także brak kwestionowania kurdyjskiego etnosu (niemniej w ramach etnicznej rodziny Irańczyków), wreszcie istnienie prowincji Kurdystan. W Syrii natomiast populacja kurdyjska jest najmniejsza, toteż również jej znaczenie do 2011 r. było niewielkie i była ona ignorowana przez międzynarodową opinię publiczną.

Sytuacja Kurdów uległa diametralnej zmianie pod wpływem dwóch czynników: dwóch interwencji USA przeciw Irakowi Saddama Husajna oraz „Arabskiej wiosny”. W Iraku skutkowało to powstaniem *de facto* autonomicznego Regionu Kurdystanu⁶, który jako jedyna część Kurdystanu ma dużą niezależność, zagwarantowaną w irackiej konstytucji. W Syrii taka autonomia (Rożawa) również *de facto* powstała, jednak póki co ani żaden podmiot wewnętrzny (siryjski) ani zewnętrzny jej nie uznaje. Iran nie został bezpośrednio objęty wydarzeniami „Arabskiej wiosny”, a silna kontrola państwowa powoduje, że brak tam (przynajmniej obecnie) warunków dla narodowego buntu na dużą skalę⁷, jak również perspektyw przemian politycznych gwarantujących Kurdom jakąś formę autonomii na wzór iracki. W Turcji, w której sytuacja Kurdów w XX wieku była najgorsza, na początku XXI wieku rządząca od 2002 r. Partia Sprawiedliwości i Rozwoju (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), kierowana przez obecnego prezydenta Recepta Tayiipa Erdoğana, przeprowadziła szereg reform liberalizujących politykę państwa wobec Kurdów. Nie obywało się jednak bez problemów, a w 2015 r. rząd turecki dokonał odrotu od tego kursu politycznego i wznowione zostały działania wojenne między armią turecką a Partią Pracujących Kurdystanu (Partiya Karkerên Kurdistanê, PKK).

Sprawa kurdyjska, spychana przez dekady na margines problematyki bliskowschodniej, przykuła uwagę światowych mediów i opinii publicznej latem 2014 r.,

⁵ Choć Iran nie jest państwem federalnym, a Kurdystan nie posiada w nim autonomii, to nazwa Iran, a także nazwy prowincji, odzwierciedlają multietniczny charakter państwa. Ponadto art. 15 konstytucji Islamskiej Republiki Iranu gwarantuje używanie w mediach i szkolnictwie języków regionalnych i plemiennych, choć ich nie wymienia (na podstawie tekstu konstytucji Iranu umieszczonego na stronie internetowej irańskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – <http://www.moi.ir/Portal/File/ShowFile.aspx?ID=ab40c7a6-af7d-4634-af93-40f2f3a04acf>, 12.04.2017). W praktyce jednak występuje dominacja elementu perskiego, a stopień utożsamiania się Kurdów irańskich z Iranem jako państwem ponadnarodowym zależy również od tego, czy chodzi o Kurdów – szyitów czy sunnitów.

⁶ Ściśle rzecz ujmując, Region Kurdystanu nie jest podmiotem autonomicznym, lecz federalnym, w ramach daleko idącej decentralizacji kompetencji. W praktyce jednak, wobec braku innych tego typu regionów w Iraku (mogą jednak teoretycznie powstać), pozycja prawna Regionu Kurdystanu bardziej przypomina autonomię.

⁷ Zwłaszcza po stłumieniu w 2009 r. pokojowych protestów powyborczych „zielonej rewolucji” oraz rozbiciu przez siły rządowe kurdyjskiej guerilli PJAK w 2011 r.

gdy oddziały kurdyjskie w Syrii oraz Iraku zaangażowały się w wojnę z Państwem Islamskim. Rok później, latem 2015 r., Europa musiała się zmierzyć z napływem, na bezprecedensową skalę, uchodźców i migrantów, wśród których byli również Kurdowie. Kurdowie stanowią też znaczący odsetek uchodźców oraz uchodźców wewnętrznych (IDP) w Syrii i Iraku (w tym w szczególności na terenach administrowanych przez kurdyjskie władze autonomiczne), a także w państwach ościennych (zwłaszcza w Kurdystanie tureckim).

Podbój Kurdystanu i jego dwukrotny podział nie doprowadziły do zaniknięcia kurdyjskiej tożsamości. Próby wynaradawiania, połączone z brutalnymi represjami po kolejnych buntach, jedynie wzmocniły kurdyjski nacjonalizm i determinację walki. Wynika to zresztą z tradycyjnego systemu wartości wyznawanych przez Kurdów, u których honor dla mężczyzn to odwaga, a utrata honoru oznacza infamię i wyłączenie poza nawias społeczności. Kurdowie nie przetrwają jednak jako naród bez Kurdystanu (nie tyle jako państwa, ile kraju przodków), a Kurdystan bez Kurdów nie jest Kurdystanem. Jako pierwszy zrozumiał to i zastosował na masową skalę w stosunku do Kurdów, twórca państwa tureckiego Mustafa Kemal Atatürk, rozpoczynając w latach 30. akcję turkifikacji. Nie były to pierwsze przymusowe przesiedlenia Kurdów. W 1736 r. perski władca Nadir Szach przesiedlił tysiące kurdyjskich rodzin do Chorasanu w północno-wschodnim Iranie. Celem tej deportacji nie były jednak czystki etniczne, lecz chęć oparcia na Kurdach obrony granicy przed atakami Turkmenów⁸. Również w Imperium Otomańskim miały miejsce w XVIII i XIX wieku przesiedlenia Kurdów na teren środkowej Anatolii, jednak nie na taką skalę, jak w XX wieku.

2. Demografia Kurdystanu

By ocenić skalę i skutki (zmiany demograficzne) czystek etnicznych, jakie dotknęły Kurdów w XX wieku w Turcji, Iraku i Syrii, trzeba najpierw przeanalizować porównawczo demografię Kurdystanu. Niestety nie jest to łatwe z uwagi na praktykę unikania umieszczania kategorii narodowości, a nawet języka kurdyjskiego, w spisach ludności⁹. W spisach otomańskich nie było ani kategorii języka, ani narodowości, lecz kategoria *millet* oparta na kryterium religijnym. Zatem zarówno

⁸ W. Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, s. 17.

⁹ Jak wskazują Sinan Zeyneloğlu, Ibrahim Sirkeci oraz Yaprak Civelek w swoim artykule *Language shift among Kurds in Turkey: A spatial and demographic analysis* („Kurdish Studies” Vol. 4, No. 1, May 2016, ss. 25-50), odwołując się m.in. do prac Joshua A. Fishman, Stephen May i Anthony D. Smith, utożsamianie kryterium etnicznego z językowym stanowi daleko idące uproszczenie i nie może być abstrahowane od okoliczności kształtujących relację między językiem a tożsamością etniczną. Dotyczy to w szczególności sytuacji, gdy państwo prowadzi politykę zwalczania jakiegoś języka, stosuje zakazy jego używania, ogranicza możliwości jego nauki czy też dyskryminuje osoby posługujące się nim np. na rynku pracy. Takie sytuacje natomiast cechowały turecką politykę w XX wieku w stosunku do języka kurdyjskiego w Turcji.

Kurdowie, jak i Turcy należeli do tego samego *milletu* i w spisie występowałi jako muzułmanie. Również w Iranie w zasadzie nie przeprowadzono żadnego spisu, w którym występowałaby kategoria etniczna (są jednak pewne dane statystyczne dotyczące używanego języka, na podstawie których można dokonać obliczeń)¹⁰. W Syrii w 1962 r. przeprowadzono specjalny cenzus, ale jego celem było jedynie pozbawienie znacznej części Kurdów ich obywatelstwa. Jedynie w Iraku były przeprowadzane spisy ludności uwzględniające kategorię narodowości. Ostatni z nich został przeprowadzony w 1997 r., jednak jego użyteczność jest ograniczona, gdyż nie objął on prowincji opanowanych już wówczas przez Kurdów. Za ostatni, w pełni wiarygodny cenzus uznaje się ten, który został przeprowadzony w 1957 r.¹¹ Po 2003 r. nie przeprowadzono spisu ze względu na obawy przed jego politycznym wykorzystaniem w sporze o tereny sporne¹².

W oparciu o istniejące dane pochodzące ze spisów ludności i innych opracowań statystycznych można dokonać następujących szacunków dotyczących demografii Kurdów.

3. Kurdystan iracki (południowy, zwany Baszurem)

Zgodnie ze spisem z 1947 r. Kurdowie stanowili 18% populacji Iraku¹³, przy czym spis ten odrębnie ujmował jazydów, będących jedynie mniejszością religijną w obrębie narodu kurdyjskiego¹⁴. Zdaniem dr. Michaela Izady Kurdowie, włączając jazydów, Szabaków i inne mniejsze grupy, stanowili 19,9% mieszkańców Iraku w 1947 r. i ich liczba była nieznacznie większa niż liczba rządzących Irakiem do 2003 r. Arabów-sunitów (19,7%)¹⁵. Natomiast według Majdah J. Husein Kat-

¹⁰ Opieranie kryterium etnicznego na językowym w przypadku oceny odsetka Kurdów w Iranie jest bardziej trafne niż w przypadku Kurdów w Turcji, gdyż w Iranie nie kwestionowano istnienia odrębności językowej Kurdów i nie represjonowano za jego używanie, choć stworzono wyłącznie ograniczone możliwości jego nauki.

¹¹ Nie tylko czystki etniczne, ale również dynamiczny przyrost naturalny powodują, że należy ostrożnie podchodzić do opierania się na tym spisie w celu oceny obecnych proporcji etniczno-religijnych populacji Iraku.

¹² Chodzi o prowincję Kirkuk, część prowincji Niniwa i Dijala oraz dystrykt Tuz Churmatu w prowincji Salahaddin. Zgodnie z art. 140 konstytucji irackiej z 2005 r. miało zostać tam przeprowadzone referendum dotyczące przyłączenia ich do Regionu Kurdystanu. Tekst konstytucji w języku angielskim dostępny na stronie irackiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Dyrekcji Generalnej ds. Narodowości: http://www.iraqinationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf [12.04.2017].

¹³ Dane ze spisu z 1947 r. za: C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs, Politics, Travel and Research in Northeastern Iraq, 1919-1925*, Oxford U.P., London 1957, ss. 438-440.

¹⁴ Podejmowane próby sztucznego wykreowania narodowości jazydzkiej motywowane były polityką antykurdyjską i zakończyły się niepowodzeniem, gdyż zdecydowana większość jazydów utożsamia się z kurdyjską narodowością.

¹⁵ M. Izady, *Iraq's Ethnic Shift 1947-2017*, http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iraq_Ethnic_Shift_1947-2017_lg.png [2.02.2017], na podstawie *The old social classes and the*

tea¹⁶ w 1957 r. stanowili oni 22,5% – przytłaczającą większość w prowincjach Irbil oraz Sulejmani (która obejmowała również niedawno utworzoną prowincję Halabdża), a także w rejonie Dahuk, który wówczas był częścią prowincji Mosul¹⁷. Obecnie Dahuk jest odrębną prowincją, tworzącą razem z prowincjami Irbil, Sulejmani i Halabdża autonomiczny Region Kurdystanu w Iraku. Na tym obszarze mieszkało jednak tylko 49,6% Kurdów irackich, pozostali natomiast mieszkali w prowincji Kirkuk (26,5%), Mosul (15%) oraz w rejonie Chanakin i Mandali (8,9%)¹⁸.

W prowincji Mosul (włączając w to Dahuk) w 1924 r. Kurdowie stanowili ponad 37% mieszkańców, podczas gdy Arabowie sunnici 39%¹⁹, przy czym 2/3 ludności arabskiej mieszkało w zachodnim Mosulu, co oznacza, że na pozostałych terenach Kurdowie stanowili blisko połowę mieszkańców²⁰. Natomiast według spisu z 1957 r. w ówczesnej prowincji Mosul Kurdowie stanowili 30,7% mieszkańców²¹. Według spisu z 1947 r. na terenach, które obecnie tworzą prowincję Niniwę (czyli bez Dahuk, a także dystryktu Akre, włączonego *de facto* do prowincji Dahuk) 16% mieszkańców stanowili Kurdowie, przy czym jeśli wyliczyć z tego miasto Mosul, to odsetek ten wzrastał do 26%. Główne tereny zamieszkiwane przez Kurdów w prowincji Niniwa (Mosul) to rejon Szengalu i część Równiny Niniwy (Szejchan, Hamdanija, Akre). Natomiast uwzględniając wszystkie tereny ówczesnej prowincji Mosul, odsetek Kurdów wynosił 35%, czyli o 2 p.p. mniej niż w 1924 r., natomiast z wyłączeniem Mosulu odsetek ten wzrastał do 50%, czyli podobnej wartości co w 1924 r.²²

revolutionary movements of Iraq: A study of Iraq's old landed and commercial classes and of its communists, Ba'athists, and free officers, Hanna Batatu 1978, s. 40.

¹⁶ Majdah J. Husein Kattea, *Terytoria sporne w Iraku*, Prace i studia geograficzne 2014, t. 54, ss. 307-316, http://py.wgsw.edu.pl/uploads/f_pisp/biblioteka/prace%20i%20studia%20t.54/PiSG_Tom%2054kattea.pdf [2.02.2017].

¹⁷ Michael Izady w oparciu o statystyki Ligi Narodów z 1924 r. stwierdza, iż odsetek Kurdów w prowincji Irbil wynosił wówczas 89%, a w prowincji Sulejmani – 98% (M. Izady, *Kirkuk and Environs: Ethnic Composition*, 2014, http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iraq_Kirkuk_Ethnic_lg.png [2.02.2017] na podstawie: *League of Nations, Question of Frontier between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission instituted by the Council Resolution of September 30, 1924*, Geneva: League of Nations: C.400. 1925, VII. no. 142, ss. 76-77). Natomiast według spisu z 1947 r. Kurdowie stanowili 91% prowincji Irbil, 100% prowincji Sulejmani oraz 86% dzisiejszej prowincji Dahuk wraz z *de facto* przyłączonym do niej dystryktem Akre (Cecil J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs...*).

¹⁸ Majdah J. Husein Kattea, *Terytoria sporne...*

¹⁹ Trzecią grupę stanowili chrześcijanie – 18%, przy czym ich odsetek dramatycznie zmalał w wyniku mniejszego przyrostu naturalnego oraz masowej emigracji, a dopiero czwartą stanowili Turkmeni – 3% (głównie Tel Afar). Źródło: M. Izady, *Kirkuk and Environs...*

²⁰ M. Izady, *Iraq's Ethnic...*

²¹ Majdah J. Husein Kattea, *Terytoria sporne...*

²² Dane ze spisu z 1947 r. za: C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs...* Dane z 1924 r.: M. Izady, *Kirkuk and Environs...*

Według spisu z 1957 r. w prowincji Kirkuk²³ Kurdowie stanowili 48% mieszkańców, Turkmeni – 21%, a Arabowie – 28% (głównie w obecnym dystrykcie Hawidża)²⁴, natomiast w prowincji Dijala – 18%²⁵, przy czym Kurdowie stanowili tam według spisu z 1947 r. 80% mieszkańców dystryktu Chanakin i 50% mieszkańców dystryktu Mandali²⁶.

Z powyższych danych wynika, że do 1957 r. nie zachodziły zbyt duże zmiany na mapie demograficznej Kurdów w Iraku. W tym czasie miały miejsce trzy kurdyjskie powstania (dwa pod przywództwem szejka Mahmuda Barzandzi w latach 1919-1924 oraz jedno pod przywództwem szejka Ahmeda Barzani w latach 1931-1932), po których jednak nie doszło do ludobójstwa, masakr czy czystek etnicznych na masową skalę. Również kolejna wojna iracko-kurdyjska w latach 1961-1970 nie wpłynęła znacząco na mapę etniczną Iraku²⁷. W 1974 r. wybuchła kolejna wojna między Kurdami a irackim reżimem partii Ba'ath, spowodowana nieimplementowaniem zapisów porozumienia z 1970 r. o stworzeniu autonomicznego Regionu Kurdystanu. Kurdowie tę wojnę przegrali, co bezpośrednio skutkowało pierwszym ich *exodusem* na masową skalę z Iraku. Do Iranu przemieściło się wtedy ok. 200 tys. Kurdów, czyli ok. 10% ówczesnej ich populacji w Iraku²⁸. Warto jednak podkreślić, że była to poniekąd migracja wewnętrzna, czyli odbywająca się w obrębie Kurdystanu (jako zwartej terytorium zdefiniowanego według kryteriów etniczno-historycznych), choć różnych państw. Z drugiej strony, do 2003 r. wytworzyła się swoista „diaspora wewnętrzna” (migracja poza etniczno-historyczne terytorium Kurdystanu, ale w obrębie tego samego państwa), która w Bagdadzie w 2003 r. osiągnęła poziom ok. 500 tys. osób. Po 2003 r. do 2016 r. liczba ta spadła do 300 tys., gdyż część tamtejszych Kurdów powróciła do Kurdystanu²⁹.

300 tys. Kurdów, czyli kolejnych 15% ich ówczesnej populacji w Iraku, wysiedlono po 1975 r. z terenów spornych, zwłaszcza Kirkuku, a także Niniwy (Ain Zala, Szengal) oraz Dijali (Chanakin) do Nasiriji i Imary na południu Iraku, gdzie

²³ Prowincja ta obejmowała wówczas również zdominowane przez Kurdów dystrykty Kifri, Tuz Churmatu i Czamczamal, które obecnie nie leżą w jej granicach. Ludność kurdyjska w granicach obecnej prowincji Kirkuk wynosiła według spisu z 1947 r. 41% (źródło: C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs...*).

²⁴ M. Izady, *Kirkuk and Environs...*

²⁵ Kurdowie zamieszkują przede wszystkim dystrykty Kifri i Chanakin, które zostały *de facto* anektowane przez nich, jednakże formalnie nie są przyłączone do Regionu Kurdystanu. Dane według Majdah J. Husein Katte, *Terytoria sporne...*

²⁶ Źródło: C.J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs...*

²⁷ Niemniej 60 tys. Kurdów zginęło w wyniku nalotów irackiego lotnictwa, 30 tys. było wysiedlonych, a w 700 wsiach zniszczono 40 tys. budynków. Oznacza to, że zginęło lub zostało przesiedlonych ok. 5% ówczesnej kurdyjskiej populacji w Iraku. F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, ss. 79-80.

²⁸ Ibidem, s. 82.

²⁹ Rudaw, *Baghdad's Kurdish population sees dramatic decline*, 14.09.2016, <http://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/090420162> [2.02.2017], na podstawie danych opublikowanych przez władze prowincji Bagdad.

osiedlano ich na pustyni w „zbiorczych wsiach nowoczesnych”. Ta akcja arabizacyjna nasiliła się szczególnie po przejęciu władzy w Iraku przez Saddama Husajna w 1979 r.³⁰ Na ich miejsce sprowadzono arabskie plemiona sunnickie. Ostatnim akordem tej akcji była operacja Anfal, w wyniku której zginęło 150 tys. Kurdów, 180 tys. zaginęło, a także zniszczono 4 tys. wiosek³¹. Po ataku chemicznym w Halabdy w 1988 r. z Kurdystanu irackiego uciekło 100 tys. Kurdów³², natomiast 1,5 mln deportowano³³. Dawid McDowall ocenia, że w latach 1975-1988 aż 250 tys. Kurdów z Kurdystanu irackiego przemieściło się do Kurdystanu irańskiego, a dodatkowo 60 tys. przemieściło się do Kurdystanu tureckiego³⁴.

Działania te przyniosły efekt, choć po upadku Saddama Husajna okazał się on krótkotrwały. W prowincji Niniwa (razem z Dahuk) odsetek Kurdów spadł w 1977 r. o 5 p.p. w porównaniu do 1957 r., czyli do 25%³⁵, natomiast licząc bez wydzielonej w 1976 r. prowincji Dahuk, odsetek ten wynosił 13%, a więc o 3 p.p. mniej niż w 1947 r.³⁶ W kolejnym spisie w 1997 r. liczba ta spadła jeszcze bardziej, tj. do 8% (w odniesieniu do prowincji Niniwa bez Dahuk), choć przyczyną były nie tylko faktyczne przesiedlenia, ale również sama obawa przed nimi, powodująca, że wielu Kurdów wpisywało (lub byli do tego zmuszani) narodowość arabską³⁷. Widać to jeszcze wyraźniej w danych ze spisów w Kirkuku – w 1977 r. odsetek Kurdów spadł o 11 p.p. do 37,5%, a w 1997 r. do 20,7% (odsetek Arabów wzrósł natomiast z 28% w 1957 r. do 72% w 1997 r.)³⁸. Natomiast w Dijali odsetek Kurdów spadł w 1977 r. o 7,5 p.p., tj. do 10,8%³⁹, a podczas wojny z Iranem wysiedlono niemal wszystkich Kurdów-Fejli (szytów) z terenów Mandali, Dżaluli czy Chanakin, dokonując przesiedleń znacznej części z nich do Iranu. Efekt arabizacji Kurdów-Fejli okazał się jednak trwały tylko w najbardziej na południe wysuniętych kresach Kurdystanu irackiego, czyli w dystryktach Mandali (prowincja Dijala) i Badra (prowincja Wasit). W prowincji Wasit Kurdowie w kolejnych wyborach po 2005 r. nie otrzymywali więcej niż 1% głosów, a w prowincji Salahaddin (do której włączono zamieszkaną przez Kurdów dystrykt Tuz Churmatu, należący wcześniej do prowincji Kirkuk) – 5%. Natomiast proces przywracania etnicznie kurdyjskiego charakteru regionów Chanakin i Kifri spowodował, że kurdyjskie partie w prowincji Dijala zdobywały w wyborach po 2003 r. 11-15% głosów. W prowincji Niniwa

³⁰ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, s. 82.

³¹ D. Natali, *The Kurds and the state*, Syracuse University Press, New York 2005, ss. 58-59.

³² F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, s. 85.

³³ M. Giedz, *Kurdystan, Bez miejsca na mapie*, Poznań Świat, Pelplin 2010 s. 100.

³⁴ D. McDowall, *A modern history of the Kurds*, I.B. Tauris, New York 2007, ss. 360-361.

³⁵ Majdah J. Husein Kattea, *Terytoria sporne...*

³⁶ M. Ihsan, *Report on the Administrative Changes in Kirkuk and the Disputed Regions*, Kurdistan Regional Government, Erbil, grudzień 2014, s. 27; <https://www.gatestoneinstitute.org/documents/2014-12-kirkuk-report.pdf> [2.02.2017].

³⁷ Ibidem.

³⁸ M. Izady, *Kirkuk and Environs*.

³⁹ Majdah J. Husein Kattea, *Terytoria sporne...*

wynik ten wynosił 25-30%, a w prowincji Kirkuk, w ostatnich wyborach parlamentarnych (2014 r.) – 48%⁴⁰. Ogólny odsetek Kurdów w Iraku nieco się obniżył (o ok. 2-3 p.p.). Według szacunków Ministerstwa Planowania Kurdyjskiego Rządu Regionalnego populacja Kurdów w autonomicznym Regionie Kurdystanu⁴¹ wynosiła w 2016 r., 5,5 mln, a poza tym regionem, na terenach spornych (zdefiniowanych w art. 140 konstytucji Iraku), kolejne 1,3 mln czyli łącznie ponad 6,8 mln (ok. 18% mieszkańców Iraku)⁴². W ostatnich wyborach parlamentarnych partie kurdyjskie uzyskały jednak prawie 25% głosów⁴³.

4. Kurdystan irański (wschodni, zwany Rożhelatem)

W Iranie mieszka ok. 8-10 mln Kurdów, co stanowi 10-13% mieszkańców tego kraju⁴⁴. Zamieszkują oni przede wszystkim ostany (prowincje) Azerbejdżanu Zachodniego, Kurdystanu i Kermanszachu, fragmenty ostanów Ilamu i Hamadanu,

⁴⁰ W. Repetowicz, *Nazywam się Kurdystan*, Wyd. Trzecia Strona, Warszawa 2016, s. 103, na podstawie danych Niezależnej Wysokiej Komisji Wyborczej, m.in. wyników wyborów do rad prowincji z 2013 r.: <http://www.ihec.iq/ntaj/salah.pdf> (Salahaddin) oraz <http://www.ihec.iq/ntaj/wassit.pdf> (Wasit), <http://www.ihec.iq/ntaj/dyala.pdf> (Dijala), <http://www.ihec.iq/ihecftp/English/nay-re.pdf> (Niniwa).

⁴¹ W Regionie Kurdystanu mieszkają też mniejszości Asyryjczyków oraz Turkmenów.

⁴² Do tej liczby należałoby dodać jeszcze ok. 400 tys. Kurdów (szacunkowa liczba oparta m.in. na danych podanych w przypisach 29 i 40) mieszkających poza Regionem Kurdystanu i terenami spornymi głównie w Bagdadzie, Mosulu czy też prowincji Wasit. Według szacunków *Kurdistan Region's Independence Referendum Survey: A representative survey*, The Center for Peace and Human Security & The Institute of Media and Political Research, Kurdistan 2016 (<http://www.kurdistan24.net/resources/files/Setting/MobileApp/Independence%20Referendum%20Survey%20Report.pdf>, 2.02.2017) odsetek Kurdów w prowincji Niniwa wynosi 14 %, w prowincji Kirkuk – 48%, a w prowincji Dijala – 14,5%.

⁴³ Wyniki wyborów w Iraku w 2014 r. na podstawie danych podanych przez Institute for the Study of War w oparciu o oficjalne dane Niezależnej Wysokiej Komisji Wyborczej <http://iswresearch.blogspot.com/2014/05/final-2014-iraqi-national-elections.html> [12.04.2017].

⁴⁴ P. Sosnowski, *Wybrane problemy bezpieczeństwa Regionu Kurdystanu w Iraku*, w: T. Kubaczyk, M. Żyła (red.), *Ład międzynarodowy w XXI wieku*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016. Natomiast Fuad Jomma (*Kurdowie i Kurdystan...*, s. 21) podaje za Davidem McDowellem, iż w 1985 r. Kurdowie w Iranie stanowili 10% mieszkańców. Opracowania dotyczące języków używanych w Iranie wskazują jednak na mniejszy odsetek Kurdów (mieszkańców Iranu używających północnego, centralnego i południowego dialektu kurdyjskiego oraz dialektu gorani) – od 7-10% – Michael Izady, *Iran: Linguistic Composition in 2014 (Summary)*, wersja online: http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Iran_Languages_2014_lg.png, 2.02.2017; G.F. Simons, Ch.D. Fennig (red.), *Ethnologue: Languages of the World, Twentieth edition*, Dallas, Texas, SIL International 2017, <https://www.ethnologue.com/country/IR/languages> [2.02.2017]. Różnice w tych liczbach mogą wynikać z prób zaliczania do populacji Kurdów irańskich również Lorów (2,6 mln, 3,5% populacji Iranu) oraz Laków (1 mln, 1,2%), niemniej choć związki między Lorami a Kurdami nie budzą wątpliwości (zaliczał ich do Kurdów już Szaraf Chan Bitlisi w XVI wieku), to ich tożsamość jako Kurdów już tak.

a także ostan Chorasanu Płn. W XX wieku nie dochodziło tam do gwałtownych zmian mapy etnicznej, choć za rządów szacha Rezy zdarzały się przesiedlenia, jednak nie na taką skalę jak w Turcji, czy później w Iraku. Na przykład w latach 30. przymusowo przesiedlono kurdyjskie plemię Dżalali, a także plemię Kalbaghi (z Kermanszachu do Isfahanu, czyli poza teren Kurdystanu)⁴⁵. Jednak mimo brutalności represji po likwidacji przez armię irańską kurdyjskiej Republiki Mahabadzkiej, nie doszło w Iranie do takich masakr i przesiedleń jak w Turcji przez cały XX wiek czy w Iraku po klęsce Mustafy Barzaniego w 1975 r. Jedynie w pierwszych dwóch latach po rewolucji islamskiej w Iranie (1979 r.) dochodziło do masowych mordów na Kurdach⁴⁶.

5. Kurdystan turecki (północny, zwany Bakurem)

Najgorsza sytuacja, od samego początku po podziale Kurdystanu po I wojnie światowej, miała miejsce w nowo utworzonej Republice Turcji i to właśnie tu najwcześniej nastąpiły przymusowe przesiedlenia i migracje, zarówno wewnętrzne, czyli w obrębie Kurdystanu, lecz poza Turcję, jak i zewnętrzne – w obrębie Turcji poza Kurdystanem (diaspora wewnętrzna). Miało to szczególne znaczenie, gdyż w granicach tego państwa znalazła się ponad połowa całej populacji Kurdów. Kurdowie stanowili też 20% mieszkańców nowej Republiki Tureckiej, zajmując 30% jej terytorium⁴⁷. Po zakończeniu I wojny światowej i w okresie wojny Mustafy Kemala Atatürka przeciw zwycięskim mocarstwom, planującym podział Imperium Otomańskiego (znanej później jako „wojna o niepodległość Turcji”), Kurdowie pozostali podzieleni na tych, którzy wspierali Mustafę Kemala Atatürka oraz tych, którzy starali się wynegocjować ze zwycięskimi mocarstwami stworzenie niepodległego państwa kurdyjskiego. Środowiska niepodległościowe przedstawiły na konferencji w Paryżu projekt niepodległego Kurdystanu, obejmującego m.in. dzisiejsze: Sanliurfę, Adiyaman, Dersim (Tunceli), Bingöl, Batman, Diyarbakir, Mardin, Cizre, Kamiszlo (al-Kamiszli)⁴⁸, a także niemal całe terytorium dzisiejszego Kurdystanu irackiego (wraz z terytoriami spornymi, w szczególności Kirkukiem) oraz irańskiego. Poza tymi granicami pozostawało Wan, które było miastem spornym między Kurdami i Ormianami⁴⁹. W 1920 r. w traktacie z Sevres zgodzono się na stworzenie niepodległego Kurdystanu (o tym, czy miałyby to być autonomia

⁴⁵ D. McDowall, *A modern history...*, ss. 225-226.

⁴⁶ Zginęło ok. 10 tys. Kurdów. Ibidem, s. 262.

⁴⁷ D. Natali, *The Kurds...*, s. 71.

⁴⁸ Oficjalna syryjska nazwa miejscowości to Al-Kamiszli, jednak od 2013 r. tj. utworzenia na tych terenach kantonu Dżazire częściej stosowana jest nazwa kurdyjska tj. Kamiszlo, która również posiada status oficjalny (nie uznany przez władze syryjskie, lecz sprawującą na tym terenie efektywną władzę administrację kantonu Dżazira).

⁴⁹ W. Repetowicz, *Nazywam się Kurdystan*, s. 301.

w ramach Turcji, czy pełna niepodległość miało zdecydować referendum), jednakże granice tego państwa miały zostać mocno okrojone (przede wszystkim na korzyść Ormian) i nie miały obejmować Kurdystanu irańskiego⁵⁰.

Znaczna część Kurdów poparła jedną Mustafę Kemala Atatürka w jego wojnie przeciw ustaleniom dotyczącym podziału Imperium Otomańskiego. Taka postawa Kurdów jest całkowicie zrozumiała, gdy przestudiuje się wystąpienia Atatürka w latach 1919-1923, w których regularnie mówił o dwóch narodach nowego państwa: Turkach i Kurdach, przeciwstawiając je „niewiernym najeźdźcom”, czyli Brytyjczykom, Francuzom, Ormianom i Grekom⁵¹. Traktat z Lozanny, kończący tę wojnę w lipcu 1923 r., oraz proklamacja nowej republiki w 1923 r. rozwiązały jednak ręce Mustafie Kemalowi Atatürkowi, który zmienił politykę w stosunku do Kurdów o 180 stopni. Już w marcu 1924 r. ograniczono możliwość używania języka kurdyjskiego w miejscach publicznych⁵². Stworzono nową państwową mitologię, zgodnie z którą terytorium Turcji było odwiecznie tureckie, a Kurdowie byli Turkami, którzy zapomnieli jakoby swej ojczystej mowy, pod wpływem irańskim. Denise Natali komentując jedno z przemówień Mustafy Kemala Atatürka z 1932 r., stwierdza: „10 lat po tym jak mówił o federacji kurdyjskich państw i kurdyjsko-tureckim partnerstwie, Atatürk zakwestionował samo istnienie kurdyjskiego terytorium”⁵³. Reformy w nowej republice uderzały też w tradycyjne struktury plemienne i religijne w Kurdystanie. Dlatego pierwsza rebelia, jaka wybuchła przeciw nowemu, tureckiemu porządkowi, tj. powstanie szejka Saida w 1925 r., miała w dużej mierze charakter reakcyjny – religijno-prootomański. Warto jednak pamiętać, że nie wyklucza to charakteru prokurdyjskiego, bo Imperium Otomańskie nie było narodowym państwem tureckim i nie ingerowało w narodowo-kulturowo-językową odrębność Kurdów, a do połowy XIX wieku uznawało znaczną autonomię kurdyjskich państw lennych. Republika Turcji wykazała się też od samego początku znacznie większą brutalnością wobec Kurdów, niż miało to miejsce w Iranie czy Iraku, a także Syrii. Jak pisze McDowall, upadek powstania szejka Saida rozpoczął okres bezwzględności tureckiego państwa, „systematyczne deportacje, równanie z ziemią wiosek [...] były teraz na porządku dziennym za każdym razem, gdy buntowali się przeciw państwu”⁵⁴. Skuteczność terroru, stosowanego wobec Kurdów na przestrzeni 90 lat po proklamowaniu Republiki Turcji, okazała się jednak bardzo ograniczona. W szczególności nie został osiągnięty zasadniczy cel, jakim było narzucenie Kurdom tureckiej tożsamości narodowej oraz zniechęcenie do walki przeciwko pozbawiającej ich podstawowych praw władzy tureckiej. Prawidłowość ta odnosiła się jednak przede wszystkim do Kurdów, którzy pozostawali na terenach swej ojczyzny. Wprawdzie na terenach kurdyjsko-tureckiego pogranicza doszło do znaczącej asymilacji Kurdów i turkifikacji

⁵⁰ Kurdystanowi poświęcona były art. 62-64 w Sekcji III, Części III Traktatu z Sevres, skan traktatu w wersji online: <http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>.

⁵¹ D. McDowall, *A modern history...*, s. 185 nn.

⁵² Ibidem, ss. 191-192.

⁵³ D. Natali, *The Kurds...*, s. 78.

⁵⁴ D. McDowall, *A modern history...*, s. 198.

tych terenów, jednak w odniesieniu do większości terenów Kurdystanu tureckiego zachowana została kurdyjska tożsamość narodowa mieszkańców⁵⁵. Nieskuteczność tradycyjnych represji w zakresie turkifikacji skłoniła Mustafę Kemala Atatürka do rozpoczęcia planowych deportacji⁵⁶. W 1934 r. turecki parlament⁵⁷ przyjął ustawę dzielącą Turcję na trzy strefy (w zależności od proporcji etnicznych), zarządzając masowe przesiedlenia w celu zmieszania mniejszości etnicznych z ludnością turecką, tak aby przyspieszyć asymilację (turkifikację). Na terenach „nienależących do tureckiej kultury” ograniczono też prawa obywatelskie mieszkańców. Ponieważ takie mniejszości, jak Ormianie i Grecy zostały już dość skutecznie usunięte z terenu Turcji, więc ustawa ta uderzała przede wszystkim w Kurdów. Deportacje, które były konsekwencją tego prawa, objęły prowincje Wan, Bitlis, Mus i Siirt, ale przede wszystkim Dersim⁵⁸, gdzie wybuchło krwawo stłumione powstanie. Na uwagę zasługuje też to, że w latach 1935-1945 liczba ludności kurdyjskojęzycznej w Turcji nieznacznie spadła, mimo że ogólna liczba mieszkańców Turcji w tym czasie wzrosła o 16%⁵⁹. Fuad Jomma podaje również obliczenia, z których wynika, że w pięciu regionach dotkniętych represjami (Elazığ, Corox, Erzurum, Mus, Wan) liczba ludności w latach 1935-1945 spadła o niemal 300 tys., czyli 25%, choć w tym samym czasie całkowita liczba mieszkańców Kurdystanu tureckiego wzrosła o 10%⁶⁰.

Od 1927 r. do 1985 r. w spisach ludności umieszczano pytanie o to, jakim językiem ankietowani się posługują na co dzień⁶¹. Jednak wobec antykurdyjskiego terroru panującego w Turcji za czasów Mustafy Kemala Atatürka, a także walki z językiem kurdyjskim⁶², ich wyniki pokazują zdecydowanie zaniżony odsetek

⁵⁵ Kurdystan turecki obejmuje w całości lub części 22 prowincje dzisiejszej Turcji. Zdecydowaną większość Kurdowie stanowią w Hakkari, Sirnak, Wan, Bitlis, Siirt, Batman, Diyarbakir, Mardin, Mus, Bingol, Tunceli, Agri (w tych 12 prowincjach osoby kurdyjskojęzyczne stanowiły 68% mieszkańców według spisu z 1945 r.). W mniejszym stopniu dominują również w Elazığ, Sanliurfa, Adiyamanie, Iğdir, Karsie oraz Erzincan. Natomiast w Ardahanie, Erzurum, Malatii i Gaziantep są mniejszością lub dominują tylko w niektórych częściach tych prowincji. W 1965 r. północna granica językowej dominacji kurdyjskiej przebiegała wzdłuż linii Erzincan-Erzurum-Kars, natomiast zachodnia wzdłuż linii Sanliurfa-Elazığ (dane na podstawie: S. Zeyneloğlu, I. Sirkeci, Y. Civelek, *Language shift among Kurds in Turkey...*).

⁵⁶ Emigracja Kurdów z Turcji, uciekających głównie do Syrii przed represjami, zaczęła się już w drugiej połowie lat 20.

⁵⁷ Do 1946 r. wybory w Turcji były fikcją i uczestniczyć w nich mogła tylko rządząca partia.

⁵⁸ Zmieniono też kurdyjską nazwę tej prowincji na Tunceli.

⁵⁹ S. Mutlu, *Ethnic Kurds in Turkey: A demographic study*, „International Journal of Middle East Studies” Vol. 28, Issue 4, listopad 1996, ss. 517-541 <http://www.academicroom.com/article/ethnic-kurds-turkey-demographic-study> [2.02.2017].

⁶⁰ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, ss. 59-60.

⁶¹ Po 1985 r. zaniechano zadawania tego pytania pod wpływem oskarżeń, że wznieca ono separatyzm i oznacza zdradę. Kwestie językowe zostały jednak objęte badaniami TDHS (Turkey Demographic and Health Survey) w 2003 r.

⁶² Na początku XXI wieku większość Kurdów w Turcji nie znała lub słabo znała język kurdyjski, co niekoniecznie oznaczało wyzbycie się kurdyjskiej świadomości narodowej. Podobna sytuacja miała zresztą miejsce w Irlandii na początku XX wieku.

Kurdów. Sinan Zeyneloğlu, Ibrahim Sirkeci i Yaprak Civelek podkreślają, że turecka polityka językობjstwa (lingwicydu) doprowadziła do osłabienia relacji między znajomością języka ojczystego a poczuciem tożsamości narodowej. Proces asymilacji językowej był szczególnie intensywny na terenach etnicznie tureckich, czyli tam gdzie XX-wieczne migracje Kurdów (w tym przymusowe przesiedlenia), wytworzyły kurdyjską diasporę wewnętrzną. Wielu Kurdów odczuwało również presję ze strony ankietujących, by podawali jako język ojczysty język turecki lub robili to ze strachu przed represjami. Asymilacja językowa wynikała też często ze świadomej decyzji rodziców, aby swe dzieci wychowywać w języku tureckim, gdyż w przeciwnym razie narażone byłyby na dyskryminację w szkole, a potem na rynku pracy⁶³.

Dane dotyczące języka kurdyjskiego w tureckich spisach ludności ukazują natomiast skalę migracji Kurdów poza obszar Kurdystanu, w obrębie Turcji⁶⁴. Przez 45 lat, które dzieliły stłumienie rebelii w Dersim i rozpoczęcie wojny PKK z Turcją, przyczyną tych migracji była przede wszystkim polityka ekonomiczna państwa tureckiego, która dyskryminowała tereny Kurdystanu. Mechanizm ten okazał się bardzo skuteczną metodą prowadzenia *de facto* czystek etnicznych, a Kurdowie żyjący w tej „diasporze wewnętrznej” byli zdecydowanie bardziej podatni na proces wynaradawiania. Servet Mutlu w oparciu o dane ze spisu z 1990 r.⁶⁵ podaje, że aż 35% ludności kurdyjskojęzycznej mieszkało wówczas poza terenami Kurdystanu tureckiego, podczas gdy w 1965 r. było to tylko 18%⁶⁶, a w 1945 r. – 11%⁶⁷. Oznacza to, że o ile w latach 1965-1990 liczba mieszkańców w całej Turcji zwiększyła się o 80%, to liczba ludności kurdyjskojęzycznej wzrosła o 125% (mimo iż coraz mniejszy odsetek Kurdów posługiwał się językiem kurdyjskim⁶⁸, co dowodzi znacznie większego wzrostu odsetka ludności kurdyjskiej, determinowanego przyrostem naturalnym), jednak na terenach kurdyjskich liczba ludności kurdyjskojęzycznej wzrosła tylko o 84% (efekt migracji)⁶⁹. W kolejnym ćwierćwieczu tendencja ta nie uległa zmianie. Na przykład w 2012 r. aż 47% osób urodzonych w 21 prowincjach

⁶³ S. Zeyneloğlu, I. Sirkeci, Y. Civelek, *Language shift among Kurds in Turkey...*

⁶⁴ Pokazują też skalę lingwicydu, gdyż jak wskazują Zeyneloğlu, Sirkeci i Civelek (ibidem), migracji Kurdów na etniczne tereny tureckie w Turcji nie towarzyszyła analogiczna migracja Turków do Kurdystanu. Oznacza to, że tereny te, poza obszarami pogranicza etnicznego kurdyjsko-tureckiego, pozostały etnicznie kurdyjskie, bez względu na stopień znajomości języka kurdyjskiego przez tamtejszych mieszkańców.

⁶⁵ Dane dot. liczby ludności kurdyjskojęzycznej w 1990 r. nie wynikają bezpośrednio ze spisu, lecz z obliczeń Sevreta Mutlu opartych na tym spisie.

⁶⁶ S. Mutlu, *Ethnic Kurds in Turkey...* (w tym wykazie Gaziantep jest zaliczone do prowincji niekurdyjskich).

⁶⁷ S. Zeyneloğlu, I. Sirkeci, Y. Civelek, *Language shift among Kurds in Turkey...*

⁶⁸ Dowodzą tego przytaczane przez S. Zeyneloğlu, I. Sirkeci i Y. Civelek (*Language shift among Kurds in Turkey...*) dane ze spisu TDHS 2003, dotyczące odsetka dzieci kurdyjskojęzycznych rodziców, które nie mówią po kurdyjsku.

⁶⁹ S. Mutlu, *Ethnic Kurds in Turkey...*

kurdyjskich mieszkało poza ich terenem⁷⁰. W Stambule, który stał się *de facto* największym kurdyjskim miastem, mieszkało w 2012 r. ok. 3,6 mln Kurdów, stanowiąc 26% mieszkańców tego miasta⁷¹. W Izmirze Kurdowie stanowią 20% mieszkańców miasta i jest ich tam prawie tyle samo (800 tys.), co w nieformalnej stolicy Kurdystanu tureckiego – Diyarbakir⁷². Łączna liczba migrantów z terenu Kurdystanu tureckiego⁷³ mieszkających w innych częściach Turcji wynosiła w 2012 r. 9,3 mln, czyli ponad 12% ówczesnej populacji w Turcji⁷⁴. Nawet jeśli przyjąć, iż Kurdowie stanowili tylko połowę tej liczby⁷⁵, to oznaczałoby to wzrost liczby „diaspory wewnętrznej” z 2,45 mln w 1990 r. do 4,3 mln w 2012⁷⁶. W tym czasie liczba mieszkańców Turcji wzrosła z 56 mln do 75 mln. Jednakże przyrost naturalny na terenach kurdyjskich od lat 60. jest znacznie wyższy niż przeciętny w Turcji, co powoduje, że ten proces przesiedleń, migracji i wynaradawiania odnosi jedynie połowiczny skutek, tj. odsetek Kurdów w Turcji rośnie wolniej, ale nie spada⁷⁷. Trudno jest przy tym precyzyjnie określić liczbę Kurdów w Turcji. Według spisów ludność kurdyjskojęzyczna w Turcji wynosiła odpowiednio 9% w 1935 r., 10% w 1965 r. i 12,6% w 1990 r.⁷⁸, jednak z wcześniej wskazanych powodów nie jest to kryterium miarodajne⁷⁹. Według źródeł kurdyjskich⁸⁰, z obliczeń opartych

⁷⁰ M. Sönmez, *Kurds still migrating to western Turkish cities*, Hurriyet Daily News, 4.05.2013 r., <http://www.hurriyetdailynews.com/kurds-still-migrating-to-western-turkish-cities.aspx?pageID=238&nID=46198&NewsCatID=344> [2.02.2017].

⁷¹ Ibidem. Natomiast według spisu z 1965 r. ludność kurdyjskojęzyczna w Stambule wynosiła 0,1%. S. Zeyneloğlu, I. Sirkeci, Y. Civelek, *Language shift among Kurds in Turkey...*

⁷² M. Sönmez, *Kurds still migrating...*

⁷³ Czyli w większości (ale nie tylko) Kurdów.

⁷⁴ M. Sönmez, *Kurds still migrating...*

⁷⁵ Według spisu z 1990 r. osoby kurdyjskojęzyczne stanowiły 51% mieszkańców 21 prowincji kurdyjskich (S. Mutlu, *Ethnic Kurds in Turkey...*). Oczywiście, z wymienionych wcześniej powodów, to nie wyczerpuje odsetka Kurdów, jednak Kurdowie turekojęzyczni na terenach etnicznie tureckich mogą łatwiej ulegać pełnej asymilacji, czyli eliminacji świadomości kurdyjskiej tożsamości narodowej.

⁷⁶ Fuad Jomma odsetek ludności kurdyjskiej w Turcji właściwej ocenił jednak w 2001 r. na 5 mln. F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, s. 127.

⁷⁷ Według niektórych szacunków nierówny przyrost naturalny może doprowadzić do tego, że w ciągu jednego pokolenia Kurdowie staną się większością w Turcji.

⁷⁸ S. Mutlu, *Ethnic Kurds in Turkey...*

⁷⁹ Dane TDHS 2003 pokazują, że znaczący odsetek dzieci osób kurdojęzycznych staje się turkojęzyczny. Dotyczy to zwłaszcza osób wykształconych i mieszkających poza terenem Kurdystanu. Przykłady wielu liderów kurdyjskich w Turcji, w tym Selahattin Demirtasa czy Abdullah Öcalana, którzy również stali się turkojęzyczni, pokazują jednak, że proces ten nie oznacza wynaradawiania. Z drugiej strony fakt, iż mimo tego procesu językowej turkifikacji odsetek osób kurdojęzycznych rośnie, wynika z wysokiego przyrostu naturalnego u Kurdów. Dane TDHS 2003 na podstawie: S. Zeyneloğlu, I. Sirkeci, Y. Civelek, *Language shift among Kurds in Turkey...*, w szczególności tablice nr 3 i 4 (s. 42) oraz tablice 5 i 6 (s. 45).

⁸⁰ M. Dakak, *Over 22,5 mln Kurds live in Turkey, new Turkish statistics reveal*, Ekuord Daily, 20.09.2012, wersja online: <http://ekurd.net/mismas/articles/misc2012/9/turkey4166.htm> [2.02.2017].

na tureckich spisach ludności wynika, że między 1927 a 1990 r. odsetek Kurdów tylko nieznacznie wzrósł z 17% do 18,5%, natomiast w 2012 r. liczba ta wzrosła do 30% (22 mln). O ile te pierwsze liczby są dość wiarygodne i zgadzają się z innymi szacunkami (np. D. Mc Dowall w 1985 r. szacował liczbę Kurdów w Turcji na 8,5 mln, czyli 19%)⁸¹, o tyle ostatnia cyfra wydaje się być mocno zawyżonym szacunkiem. Odsetek Kurdów w Turcji zapewne jednak przekracza 20%⁸².

Napływ ludności kurdyjskiej na tereny niekurdyjskie w Turcji w latach 80. i 90. spowodowany był nie tylko migracją ekonomiczną, ale również nowymi represjami. W tym czasie zarządzono ewakuację kurdyjskich wiosek, która objęła 800 wiosek oraz 2000 osad, a szacunki dotyczące łącznej liczby osób przesiedlonych (głównie do tureckich regionów: śródziemnomorskiego i egejskiego) wahają się od 0,4 do 1,2 mln⁸³.

6. Diaspora

Lata 80. przyniosły jeszcze jedną nowość. O ile dotąd Kurdowie migrowali w obrębie etniczno-historycznie zdefiniowanego terytorium Kurdystanu lub w obrębie państw, między które został on podzielony, to w latach 80. zaczęła powstawać „diaspora zewnętrzna”, czyli rozpoczęły się również migracje do Europy. Do lat 60. w Europie liczba kurdyjskich imigrantów nie przekraczała 10 tys., z czego 3-4 tys. stanowili studenci kurdyjscy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej⁸⁴. Fuad Jomma zauważa, że otwarcie się Europy Zachodniej na kurdyjskich migrantów wynikało z zapotrzebowania na tanią siłę roboczą. Dominowali Kurdowie z Turcji, choć z kraju tego wyjeżdżali też etniczni Turcy. Jomma zauważa jednak, że większość kurdyjskich gospodarbeiterów pochodziła z rodzin poddanych wcześniejszym przymusowym wysiedleniom⁸⁵. Nie byli oni jednak traktowani jako uchodźcy ani też nie zabiegali o taki status, mimo iż ich sytuacja była często znacznie gorsza niż ta, jaka występowała na początku kryzysu migracyjnego w 2015 r. W 1994 r. diaspora kurdyjska w Europie liczyła już ok. 500-600 tys. Kurdów⁸⁶, przy czym

⁸¹ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, s. 21.

⁸² Turecki Instytut Konda oceniał tę liczbę w 2013 r. na 13,4 mln (17,7%), jednak wydaje się ona z kolei zanizona (Tarhan Erdem, *How many Kurds live in Turkey?*, „Hurriyet Daily News” z 4.05.2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/how-many-kurds-live-in-turkey-.aspx?pageID=238&nID=45644&NewsCatID=396>, 2.02.2017). Założenie, że odsetek Kurdów przekracza 20%, oparte jest na dynamice przyrostu naturalnego wśród Kurdów, przy jednoczesnym stałym wzroście odsetka ludności kurdojęzycznej mimo polityki lingwicydu i migracji, co dowodzi, że dynamika przyrostu naturalnego jest większa niż dynamika wynaradawiania.

⁸³ S. Zeyneloğlu, I. Sirkeci, Y. Civelek, *Language shift among Kurds in Turkey...*

⁸⁴ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, s. 122 nn.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Philip Kreyenbroek i Christie Allison w *Kurdish Culture and Identity* (Zed Books, London&New Jersey 1996, s. 9) podają, że kurdyjska populacja liczy 31 mln, z czego 22 mln mieszka w Kurdystanie, a 9 mln poza nim (chodzi tu jednak również o Kurdów mieszkających w niekurdyjskich częściach Turcji, Iraku, Iranu i Syrii).

najwięcej ich było w Niemczech (300-350 tys.)⁸⁷. F. Jomma podaje też szacunki niemieckiego politologa Jochena Blaschke z 1991 r., wg którego Kurdowie stanowili jedną trzecią spośród 1,5 mln migrantów przybyłych do Niemiec z Turcji⁸⁸. Niemcy nigdy nie rozróżniali w statystykach tych dwóch grup, tj. etnicznych Turków i Kurdów, przybyłych z Turcji. Natomiast według działającej w Niemczech kurdyjskiej organizacji Navend w 2002 r. Kurdów w Niemczech było 700-800 tys., czyli 2% całej kurdyjskiej populacji, natomiast w całej Europie Zachodniej było ich 1,1-1,3 mln, czyli ponad 3% populacji Kurdów⁸⁹.

Ta migracja była oczywiście wygodna dla władz tureckich, stanowiąc swoiste uzupełnienie deportacji jako mechanizmu czystek etnicznych i rozbijania kurdyjskiej bomby demograficznej. Trudno się oczywiście dziwić Kurdom, znajdującym się w tragicznej sytuacji materialnej i często i tak uprzednio zmuszonym do migracji z terenów etnicznie kurdyjskich do Turcji właściwej, że migrowali dalej z przyczyn ekonomicznych. Dla Kurdów turecka Anatolia była terytorium tak samo obcym jak Niemcy, a w Niemczech przynajmniej mogli mówić po kurdyjsku.

Znacznie wcześniej niż do Europy Kurdowie migrowali również do innych krajów Bliskiego Wschodu, w szczególności Izraela i Libanu. W tym pierwszym przypadku chodzi o dwie fale migracji: w latach 20. i 30. oraz w latach 1951-1952, a społeczność kurdyjska w Izraelu liczyła w latach 90. 150 tys.⁹⁰ Do Libanu migrowali Kurdowie z Turcji i Syrii, uciekający przed prześladowaniami, a ich liczbę Fuad Jomma ocenia na 100 tys. przed wybuchem wojny domowej w tym kraju w 1975 r., dodając, że większość wyjechała następnie do Europy⁹¹. Organizacja Navend całą społeczność kurdyjską w krajach Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej oceniała w 2005 r. na 350 tys. (łącznie z Izraelem, a bez Iranu, Iraku, Syrii i Turcji)⁹².

Ostatnia duża grupa diaspory kurdyjskiej znajduje się w krajach b. ZSRR, przede wszystkim w Rosji. W dużej mierze są to Kurdowie kaukaski, którzy do rozpadu ZSRR mieszkali na pograniczu Armenii i Azerbejdżanu i wyemigrowali po wybuchu wojny o Górski Karabach. McDowall oceniał, że na początku lat 90. było ich w b. ZSRR 500 tys., z czego 200 tys. w Azerbejdżanie, a 75 tys. w Armenii⁹³. Natomiast Fuad Jomma podaje, że w 1999 r. w całym b. ZSRR mieszkało już 750 tys. – 1 mln Kurdów⁹⁴.

⁸⁷ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, s. 122.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Na podstawie: K. Lalik, *Kurdystan Iracki u progu XXI wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2009, s. 27.

⁹⁰ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, ss. 125-126. Przytłaczająca większość pochodzi z Kurdystanu irackiego, a ich integracja z Kurdami była tak silna, że można mówić o podwójnej żydowsko-kurdyjskiej tożsamości.

⁹¹ Ibidem.

⁹² K. Lalik, *Kurdystan Iracki...*, s. 27.

⁹³ D. McDowall, *A modern history...*, s. 490.

⁹⁴ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan...*, ss. 125-126.

7. Kurdystan syryjski (zachodni, zwany Rożawą)

Kurdystan syryjski do początku XX wieku stanowił faktycznie część Kurdystanu północnego (czyli tej części, która obecnie należy do Turcji). W okresie otomańskim, tereny te, z wyjątkiem rejonu Efrin, należały do ejaletu Diyarbakir⁹⁵, a kurdyjski emirat Botanu obejmował zarówno tereny dzisiejszej prowincji Sirnak w Turcji, jak i kantonu Dżazire Rożawy (syryjska prowincja al-Hasaka). W XIX wieku rosły też związki między tym regionem a sąsiednim wilajetem Mosulu⁹⁶. Jedynie Efrin miał związki z dzisiejszą Syrią, będąc częścią ejaletu Aleppo. Tereny Kurdystanu syryjskiego nie stanowią zwartego terytorium, gdyż (poza Efrin) zostały sztucznie oddzielone od Kurdystanu tureckiego. Są to więc trzy obszary: Efrin, związane historycznie z Aleppo; Kobane, związane z Sanliurfa; oraz Dżazira (Kamiszlo), związana ze znajdującym się w Turcji Cizre. W dodatku do początków XX wieku tereny te były niezwykle słabo zaludnione i jedynym większym miastem było Sere Kaniye (arab. nazwa Ras al-Ain). Tereny te służyły też kurdyjskim pasterzom do wypasu owiec. Sytuacja zmieniła się po powstaniu Republiki Turcji. To tu właśnie ruszyła pierwsza fala migracji Kurdów po masakrach dokonywanych przez Turków w latach 20. i 30.⁹⁷ Natomiast w latach 70. syryjskie władze wdrożyły plan arabizacji polegający na tym, że 140 tys. Kurdów (ponad połowa Kurdów mieszkających wówczas w tym rejonie) z żyznej i bogatej w ropę Dżazirze miało zostać przesiedlonych do innych części Syrii (głównie rejonów pustynnych). Likwidacji miały ulec 332 kurdyjskie wsie⁹⁸. W tym celu dokonano swoistej „wymiany ziemi” – osadnicy arabscy sprowadzeni z innych części Syrii dostali żyzną ziemię Kurdów, a ci rekompensatę w postaci działek na pustyni. Kurdowie jednak mimo pozbawienia ich ziemi nie opuścili Dżaziry, więc plan powiódł się tylko połowicznie.

W Syrii analiza demografii Kurdów, a także jej dynamiki związanej z arabizacją Kurdystanu syryjskiego oraz migracji, zwłaszcza po 2011 r. (w wyniku wojny domowej w Syrii), napotyka szczególne trudności z uwagi na niewielką ilość materiałów statystycznych. W 1962 r. nacjonalistycznie nastawione arabskie władze syryjskie pozbawiły obywatelstwa 120 tys. Kurdów⁹⁹, co stanowiło praw-

⁹⁵ Okresowo wydzielony z niego był również ejalet Rakki, z siedzibą paszy w Sanliurfie (znanej wówczas pod kurdyjską nazwą Riha).

⁹⁶ Na przykład arabskie plemię Szammar, które jest największym dziś plemieniem arabskim zarówno w prowincji Mosul, jak i Hasaka, jakie pojawiło się na tych terenach na początku XIX wieku.

⁹⁷ Przed Kurdami, na początku XX wieku tereny te zasiedlali Asyryjczycy i Ormianie, również uchodzący z Turcji przed masakrami.

⁹⁸ D. McDowall, *A modern history...*, s. 475.

⁹⁹ Ibidem, s. 474.

dopodobnie ok. 30% ich ówczesnej populacji w Syrii¹⁰⁰. McDowall ocenia liczbę Kurdów w Syrii w 1998 r. na 1,2-1,5 mln przy 15,3 mln populacji tego państwa¹⁰¹. W 2012 r. populacja Syrii wzrosła do 21 mln¹⁰², co skłania do założenia, że liczba Kurdów w Kurdystanie syryjskim wzrosła do ok. 2 mln, w tym ok. 300 tys. Kurdów mieszkało w Aleppo (gł. dzielnica Szejk Maqsud), a kolejne 300 tys. w Damaszku¹⁰³. Był to efekt migracji w ostatnim półwieczu, motywowanej ekonomicznie (władze syryjskie celowo zaniedbywały tereny zamieszkałe przez Kurdów)¹⁰⁴. Wojna domowa, która zaczęła się w 2011 r., spowodowała masowe przemieszczenia się, uchodźstwo wewnętrzne i zewnętrzne na ogromną skalę i liczba ludności Syrii spadła do ok. 18,5-19 mln w 2015 r.¹⁰⁵ Kurdowie początkowo (lata 2012-2013) przemieszczali się w Syrii wewnętrznie (z Damaszku i częściowo z Aleppo¹⁰⁶ do Rożawy, czyli opanowanych przez Kurdów trzech kantonów syryjskiego Kurdystanu – Efrin, Kobane i Dżazira)¹⁰⁷, a także do Kurdystanu irackiego, gdzie wciąż przebywa ok. 200 tys. Kurdów syryjskich¹⁰⁸. Do połowy 2014 r. większość terenów Rożawy znajdowała się pod kontrolą Kurdów i wojna tam nie toczyła się (poza obszarem frontowym). Dopiero atak Państwa Islamskiego na Kobane spowodował gwałtowny exodus mieszkańców tego kurdyjskiego kantonu, najpierw do miasta Kobane, a następnie do Kurdystanu tureckiego. W listopadzie 2014 r. granicę przekroczyła bezprecedensowa liczba uchodźców syryjskich – ponad 450 tys., co spowodowało, że Kurdowie stanowili teraz 1/3 wszystkich uchodźców syryjskich

¹⁰⁰ Ludność w Syrii wynosiła w 1960 r. 4,5 mln osób (na podstawie syryjskiego Centralnego Biura Statystycznego: <http://www.cbssyr.sy/yearbook/2011/Data-Chapter2/TAB-10-2-2011.htm>, 12.04.2017), natomiast odsetek Kurdów w Syrii według różnych szacunków oscyluje wokół 10% (patrz przyp. 103 oraz R. Bozbuğa, *Kurdish population in Syria*, <http://sahipkiran.org/2014/08/05/kurdish-population-in-syria/>, 12.04.2017).

¹⁰¹ D. McDowall, *A modern history...*, s. 466.

¹⁰² Dane syryjskiego Centralnego Biura Statystycznego: <http://www.cbssyr.sy/yearbook/2011/Data-Chapter2/TAB-10-2-2011.htm> [12.04.2017].

¹⁰³ D. McDowall, *A modern history...*, s. 467.

¹⁰⁴ W. Repetowicz, *Nazywam się Kurdystan*, s. 207.

¹⁰⁵ Według szacunków Banku Światowego: <http://data.worldbank.org/country/syrian-arab-republic> [12.04.2017]. Natomiast syryjskie Centralne Biuro Statystyczne ocenia populację Syrii w kwietniu 2015 r. na 24,3 mln (źródło: <http://www.cbssyr.sy/index-EN.htm>, 12.04.2017 r.), przy czym zapewne uwzględnią w tej liczbie uchodźców przebywających poza terytorium Syrii, których z kolei liczbę UNHCR szacuje na 5 mln (UNHCR, *Syrian Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>, 12.04.2017).

¹⁰⁶ Obecnie w kurdyjskiej dzielnicy Szejk Maqsud mieszka ok. 30 tys., co jest wynikiem ostrzału tej dzielnicy przez islamskich rebeliantów w 2015-2016 r. Amnesty International UK Press Release, 13.05.2016, *Syria: armed opposition group committing war crimes in Aleppo – new evidence*, <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/syria-armed-opposition-group-committing-war-crimes-aleppo-new-evidence> [12.04.2017].

¹⁰⁷ Szerzej na ten temat: W. Repetowicz, *Nazywam się Kurdystan*.

¹⁰⁸ Migracja do Kurdystanu irackiego tylko częściowo była spowodowana wojną w Syrii, a częściowo też motywowana była ekonomicznie. Dane statystyczne za: UNHCR, *Syrian Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=103> [2.02.2017].

w Turcji¹⁰⁹. Do marca 2015 r. Państwo Islamskie zostało wyparte z kantonu Kobane i jego mieszkańcy mogli wrócić. Problemem jednak była kwestia odbudowy miasta zniszczonego w 90%¹¹⁰. Dlatego do końca 2015 r. do kantonu Kobane wróciło tylko ok. 125 tys. osób¹¹¹. W kantonie Efrin mieszka natomiast ok. 550 tys. Kurdów, zaś w kantonie Dżazire ok. 1,5 mln mieszkańców, z czego ok. 800 tys. to Kurdowie¹¹².

8. Kurdowie wobec kryzysu migracyjnego

Przymusowe i dobrowolne migracje Kurdów tureckich w głąb Turcji oraz do Europy nie przyniosły w pełni zamierzonego przez władze tureckie efektu osłabienia

¹⁰⁹ UNHCR, *Syrian Refugee Response – Turkey*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224> [2.02.2017].

¹¹⁰ Opis zniszczeń Kobane znajduje się w: W. Repetowicz, *Nazywam się Kurdystan*, ss. 244-253.

¹¹¹ W 2004 r. ludność dystryktu Ajn al-Arab (arabska nazwa Kobane) wynosiła zgodnie ze spisem ludności 192 tys., co przy założeniu równomiernego wzrostu ludności (w 2004 r. całkowita populacja Syrii wynosiła 17,9 mln i do 2012 wzrosła o 17%, do 21 mln) powinno spowodować wzrost do 225 tys. w 2012 r., przy czym w latach 2012-2013 trafiła tu też część spośród 600 tys. Kurdów (patrz przyp. 105). Prawdopodobnie było to nieco ponad 200 tys., gdyż z cytowanych wcześniej danych UNHCR wynika, że w listopadzie 2014 r. do Turcji przybyło stąd 450 tys. uchodźców) mieszkających w Syrii poza terenami etnicznie kurdyjskimi. Podobne dane co do liczby kurdyjskich uchodźców wewnętrznych w Syrii, którzy przybyli do Kobane, podawały władze kantonu Kobane (200 tys.), przy czym ludność kantonu w 2014 r. szacowały na 350 tys. Różnica wynika jednak zapewne z tego, że kanton Kobane obejmuje również dystrykt Tel Abjad, którego ludność według spisu z 2004 r. oceniana była na 127 tys. (informacje dotyczące populacji w dystryktach Ajn al-Arab oraz Tel Abjad w 2004 r. na podstawie danych ze spisu ludności opublikowanych przez syryjskie Centralne Biuro Statystyczne – wersja online: <http://www.cbssyr.sy/General%20census/census%202004/pop-man.pdf>, s. 7 Ajn al-Arab, s. 52 Tel Abjad, 12.04.2017 r.; szacunki władz Rożawy – informacje własne uzyskane od Abdurrahmana Hamo z władz kantonu Kobane). Ponieważ większość mieszkańców Tel Abjad nie była narodowości kurdyjskiej, można przyjąć, że w kantonie Kobane w 2014 r. mieszkało ok. 450 tys. Kurdów.

¹¹² W kantonie Efrin w 2004 r. mieszkało 172 tys. osób (dane syryjskiego Centralnego Biura Statystycznego ze spisu z 2004 r. <http://www.cbssyr.sy/General%20census/census%202004/pop-man.pdf>, s. 4, 12.04.2017), czyli uwzględniając ogólny przyrost naturalny w Syrii, liczba ta w 2012 powinna wzrosnąć do 200 tys. Po 2012 r. przybyło tu też ok. 320 tys. uchodźców wewnętrznych z innych części Syrii, w zdecydowanej większości Kurdów (informacja podana przez Huseyin Goran, koordynator w Rożawie International Middle East Peace Research Center, źródło: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/06/turkey-syria-efrin-under-refugee-siege.html>, 2.02.2017). Oznacza to, że ludność tego kantonu, uznawanego za etnicznie homogeniczny, wynosi ok. 550 tys. (uwzględniając przyrost naturalny od 2012 r.) Ludność prowincji al-Hasaka, pokrywającej się z kantonem Dżazira, wynosiła wg spisu z 2004 r. 1 275 000 (dane Centralnego Biura Statystycznego: <http://www.cbssyr.sy/index-EN.htm>, 12.04.2017). Natomiast według różnych szacunków odsetek Kurdów w prowincji Hasaka przed wojną domową wynosił 40% (Rasim Bozbuğa, *Kurdish population in Syria*, <http://sahipkiran.org/2014/08/05/kurdish-population-in-syria/>, 12.04.2017), jednak należy jeszcze uwzględnić kurdyjskich uchodźców z innych części Syrii, głównie Damaszku, którzy wrócili do Kurdystanu syryjskiego po wybuchu wojny domowej w Syrii.

potencjału egzystencjalnego Kurdów poprzez ich rozproszenie i turkifikację. Mimo to prawie 30% obecnej populacji kurdyjskiej mieszka obecnie poza Kurdystanem i większość tej diaspory pochodzi z Kurdystanu tureckiego. Migracje wywołane przez wojnę z Państwem Islamskim i prouchodźcze nastawienie części europejskiej opinii publicznej, umożliwiły jednak Turcji wywołanie kryzysu migracyjnego w Europie, poprzez stymulowanie masowego napływu uchodźców i migrantów¹¹³. Plan ten zaczął być realizowany przez Turcję na początku 2015 r., gdy do Kurdystanu tureckiego napłynęli uchodźcy z Kurdystanu syryjskiego. Rożawę opuściło wówczas łącznie ok. 0,8 mln Kurdów¹¹⁴, czyli ok. 30% ówczesnej populacji kurdyjskiej w Syrii. Stwarzało to dla Turcji szansę etnicznego „oczyszczenia” Rożawy z Kurdów, poprzez utrudnianie ich powrotu do Rożawy, wywołanie w niej kryzysu humanitarnego poprzez blokadę ekonomiczną (m.in. budowa muru na granicy), utrudnianie odbudowy i blokowanie transportów z pomocą humanitarną¹¹⁵. Jednak ich pozostawanie na terytorium Turcji również nie było zgodne z polityką narodowościową Turcji. Nie otrzymywali oni zresztą żadnej pomocy od tureckiego państwa, a jedynie od kurdyjskich samorządów w Turcji. Dlatego środowiska prouchodźcze, a także niemiecka otwartość na migrantów motywowana argumentami ekonomicznymi, stwarzały wyjątkową okazję przeprowadzenia czystek etnicznych, tj. nakłonienia kurdyjskich uchodźców, przebywających na terenie Turcji, do migracji do Europy. Jednocześnie Turcja forsowała ideę utworzenia „stref bezpieczeństwa”, co umożliwiłoby jej relokację ludności arabskiej i turkmeńskiej (uchodźców w Turcji) na tereny opuszczone przez Kurdów¹¹⁶. Pojawiły się też doniesienia, że Turcja zaczęła sprowadzać Ujgurów, turekojęzyczną mniejszość muzułmańską z prowincji Xinjiang w Chinach, w celu osiedlania jej w Syrii¹¹⁷.

¹¹³ Szerzej na ten temat: Biuletyn Migracyjny nr 53, Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, grudzień 2015 (Debata „Kryzys i co dalej? Różne oblicza problemów migracyjnych/uchodźczych i politycznych w Europie”, uczestnicy: Paweł Kaczmarczyk, Maciej Duszczyk, Witold Klaus, Marek Okólski, Konrad Pędziwiatr, Witold Repetowicz, Kacper Ręka- wek, Irena Rzeplińska, w szczególności rozdział *Polityka Rosji i Turcji*, s. 5, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/pliki/pdf/biuletynmigracyjny53.pdf>, 2.02.2017) oraz W. Repetowicz, *Wojna hybrydowa: atak bronią D na Europę?* <http://www.defence24.pl/255493,wojna-hybrydowa-atak-bronia-d-na-europe> [2.02.2017].

¹¹⁴ Około 200 tys. uchodźców do Kurdystanu irackiego i ok. 600 tys. (większość spośród fali z listopada 2014 r. oraz mniejsze fale w innych okresach) uchodźców do Kurdystanu tureckiego. UNHCR, *Syrian Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=103> [2.02.2017].

¹¹⁵ Szerzej na ten temat: W. Repetowicz, *Nazywam się Kurdystan*, ss. 232-253.

¹¹⁶ Szerzej na ten temat: W. Repetowicz, *Kryzys migracyjny a ofensywa Kurdów w Syrii: Turcja rozgrywa Europę przeciw YPG*, <http://www.defence24.pl/264092,kryzys-migracyjny-a-ofensywa-kurdow-w-syrii-turcja-rozgrywa-europe-przeciw-ypg>, 2.02.2017.

¹¹⁷ Między innymi w lipcu 2015 r. Chiny oskarżyły ambasadę Turcji w Tajlandii o wydawanie Ujgurom fałszywych paszportów tureckich – Lucy Hornby, „Financial Times”, *China accuses Turkey of aiding Uighurs*, <https://www.ft.com/content/93607210-285c-11e5-8613-e7aedbb-7bdb7> (2.02.2017). Handel paszportami tureckimi odbywał się też w Chinach: BBC, *China 'breaks Turkish-Uighur passport plot'*, <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-30810439>

Kurdyjscy przywódcy w Rożawie, mając świadomość zagrożeń związanych z taką migracją Kurdów do Europy, wyrażali wobec niej zdecydowany sprzeciw¹¹⁸. Podkreślali jednak ekonomiczne i humanitarne (tj. brak pomocy humanitarnej w zakresie odbudowy zniszczeń wojennych czy też pomocy medycznej) podłoże tej migracji, apelując o kierowanie pomocy bezpośrednio do Rożawy (obejmującej obecnie tereny, na których w 2012 r. mieszkało ok. 3 mln mieszkańców¹¹⁹). Mimo że zwracano uwagę na to, iż pomoc humanitarna czy ekonomiczna na miejscu jest tańsza niż przyjmowanie uchodźców w Europie, to w tym czasie w środkach masowego przekazu dominowała narracja o rzekomej niemożności powrotu uchodźców do Syrii, ogarniętej jakoby w całości wojną¹²⁰. Nie było to prawda, a w przypadku niektórych części kantonu Dżazire, np. okolic Rmeilan, wojna domowa w Syrii nigdy tam nie dotarła. Mimo to również i z tych terenów mieszkańcy migrowali do Europy, kierując się wyłącznie motywacją ekonomiczną.

Poniższe cztery przykłady obrazują negatywne aspekty oraz oceny migracji Kurdów do Europy ze strony mieszkańców Rożawy, które pomijane były w dyskusji na temat kryzysu migracyjnego:

1. Muhammad jest lekarzem-chirurgiem w Sere Kaniye. W tym 50-tysięcznym miasteczku znajduje się szpital, w którym do 2013 r. pracowało dwóch chirurgów. Jeden z nich jednak wyjechał do Niemiec jako uchodźca. Muhammad obecnie często pracuje 24 godziny na dobę, a czasem zdarza mu się prowadzić dwie operacje naraz. Nie ma wątpliwości, że gdyby wyjechał, to kosztowałoby to życie wielu mieszkańców miasta i okolicznych wsi, którzy pozbawieni zostaliby fachowej opieki medycznej¹²¹.

2. Szirwan jest młodym lekarzem i pochodzi z rodziny jazydzkiej z Qamiszlo. Latem 2015 r. wyjechał z rodziną do Turcji. Wcześniej sprzedali całe swoje miemie. W Turcji wystąpili, jako uchodźcy, o wizy w ambasadzie Niemiec. Wszyscy

[2.02.2017]. O osadnictwie ujugurskim w Syrii m.in.: J. Hayward, *Chinese Uighur settlers flow into Syria, replacing war refugees*, <http://www.breitbart.com/national-security/2016/03/03/chinese-uighur-settlers-flow-into-syria-replacing-war-refugees/> oraz MEMRI, *Uighur families colonize Syrian village*, <https://www.youtube.com/watch?v=JL4o8OBoOD0> [2.02.2017].

¹¹⁸ W. van Wilgenburg, *Syria's Kurdish parties: Don't go to Europe*, <http://www.aljazeera.com/news/2015/09/syria-kurdish-parties-don-europe-150917061142096.html> [2.02.2017].

¹¹⁹ Zgodnie ze spisem ludności z 2004 r. na terenach obejmujących całą prowincję al-Hasaka, dystrykt Tel Abjad i zajęte przez Syryjskie Siły Demokratyczne fragmenty innych dystryktów w prowincji ar-Rakka oraz dystrykty Efrin, Ajn al-Arab oraz zajęta przez Syryjskie Siły Demokratyczne część dystryktów Azaz (nohija Tel Rifaat), Manbidż (większość), Al-Bab (nohija Arima) mieszkało 2.250 tys. osób (dane syryjskiego Centralnego Biura Statystycznego: <http://www.cbssyr.sy/General%20census/census%202004/pop-man.pdf>), co przy wzroście ludności na poziomie 17% do 2012 oznacza wzrost do 2560 tys. Liczbę tę należałoby powiększyć o ok. 500 tys. kurdyjskich uchodźców wewnętrznych z innych części Syrii (patrz przyp. 113 i 114).

¹²⁰ Na przykład Agata Czarnaacka z Lewica24.pl w debacie z Krzysztof Bosakiem (Ruch Narodowy), Telewizja Republika, program „W Punkt” 7.09.2015 r., <https://www.youtube.com/watch?v=PdVgRM7IA3U> [2.02.2017].

¹²¹ W. Repetowicz, *Kryzys migracyjny...*, s. 244.

je otrzymali i wyjechali do Niemiec, z wyjątkiem Szirwana, który w przeddzień rozmowy z niemieckim konsulem wrócił do Rożawy. Dziś pracuje w tamtejszym Heyva Sor a Kurd (Kurdyjski Czerwony Półksiężyc), za co dostaje wyłącznie wyżywienie i mieszkanie w biurze tej organizacji. Organizacja ta jest bojkotowana przez międzynarodowe organizacje jako nielegalna. Jednocześnie jest to jedyna organizacja, która od 2015 r. udziela pomocy tysiącom mieszkańców Rożawy (głównie z terenów etnicznie arabskich), objętych epidemią leiszmaniozy. Szirwan stwierdza, że nie żałuje decyzji o powrocie, bo to był jego obowiązek wobec rodaków. Międzynarodowa opinia publiczna nie jest jednak zainteresowana ani jego pracą ani pomocą, gdyż kłóci się to z dominującą narracją dotyczącą kryzysu migracyjnego¹²².

3. Jesień 2015 r., kurdyjski front pod al-Hawl, Syryjskie Siły Demokratyczne (SDF) atakują to miasto, znajdujące się wówczas jeszcze pod kontrolą Państwa Islamskiego. 22-letni żołnierz kurdyjski stwierdza, że od 4 lat walczy już z terrorystami. Na pytanie o swoich rówieśników migrujących do Europy odpowiada niecenzuralnymi słowami, kierowanymi pod ich adresem. Gdy jego kolega wtrąca, że niektórzy uciekają z biedy, żołnierz ów przyznaje, że niektórzy emigrują z przyczyn ekonomicznych i nie jest to ich wina, ale w przypadku reszty należą im się wyłącznie przekleństwa¹²³.

4. Kobane, listopad 2015 r., miasto leży w gruzach, m.in. dom Hany, która mieszka teraz w nieogrzewanym namiocie w prowizorycznym obozie na wzgórzu Misztanur. Żadne organizacje, poza bojkotowaną międzynarodowo Heyva Sor a Kurd, nie pomagają mieszkającym tu uchodźcom. Hana mieszkała prawie rok w Turcji, ale nie żałuje, że wróciła, bo tu jest jej dom, nawet jeśli fizycznie nie istnieje. Abdurrahman Hamo, dyrektor Komitetu Koordynacyjnego Odbudowy Kobane, stwierdza, że tygodniowo do Kobane wraca z Turcji 500-1000 osób i dodaje, że wiosną Unia Europejska obiecała środki na odbudowę, ale do Kobane nie dotarło ani 1 euro. Podkreśla, że pomoc potrzebna jest tutaj i że uchodźcy powinni wracać do domu, a nie migrować do Europy¹²⁴.

Na powyższych przykładach widać również, że mieszanie aspektu humanitarnego przyjmowania uchodźców z aspektem ekonomicznym prowadzi do sprzeczności¹²⁵. Podnoszony często argument o wzbogacaniu gospodarki europejskiej przez migrantów z Syrii czy Iraku oznacza faktycznie neokolonialny drenaż wykwalifikowanych kadr (takich jak lekarze czy inżynierowie) z terenów, które ze względu na zniszczenia wojenne, zacofanie gospodarcze i ciężką sytuację ekonomiczną, szcze-

¹²² Ibidem, s. 240.

¹²³ Ibidem, s. 238.

¹²⁴ Ibidem, s. 248 nn.

¹²⁵ Szerzej na ten temat: Biuletyn Migracyjny nr 53, Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, grudzień 2015 (Debata „Kryzys i co dalej? Różne oblicza problemów migracyjnych/uchodźczych...”, w szczególności rozdział *Polityka Niemiec*, str. 6, <http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/pliki/pdf/biuletynmigracyjny53.pdf>, 2.02.2017).

gólnie takich osób potrzebują. Polityka ich przyjmowania w Europie, pod pozorem pomocy humanitarnej, oznacza faktycznie pogarszanie sytuacji humanitarnej tych, którzy na tych terenach pozostali. Tymczasem ci, którzy stracili w wyniku wojny całe swoje mienie, domy i najbardziej potrzebują pomocy humanitarnej, nie mają środków na migrację do Europy. Polityka „przyjmowania uchodźców w Europie” (*refugees welcome*) jest zatem wysoce niehumanitarna i oznacza wspieranie planów tureckich czystek etnicznych w Syrii. Ponadto im większy będzie drenaż wykwalifikowanych zasobów ludzkich z terenów biedniejszych, zacofanych ekonomicznie i zniszczonych wojną, tym tamtejsza sytuacja będzie gorsza i coraz bardziej stymulująca pozostałych mieszkańców, w większości już zbędnych dla europejskiej gospodarki, do podejmowania ryzyka migracji do Europy. Pomoc ekonomiczna, humanitarna i rozwojowa oraz ograniczenie przyjmowania migrantów powinny się wzajemnie uzupełniać. Sama pomoc nie powstrzyma bowiem migracji, zwłaszcza jeśli migracja ta stymulowana jest przez inne podmioty (państwo i jego służby specjalne). Trudno bowiem zniwelować różnice poziomu życia, tak by całkowicie zniechęcić do migracji. Z drugiej strony nawet najbardziej restrykcyjna polityka migracyjna nie zniechęci do migracji, jeśli poczucie beznadziei, brak dachu nad głową, ekonomiczny marazm, bezrobocie i zupełny brak perspektyw, pozostawi tamtejszych mieszkańców bez alternatywy.

Od sierpnia 2015 r. trwają również walki w Kurdystanie tureckim między armią turecką oraz PKK, które doprowadziły do opuszczenia swoich domów przez ok. 500 tys. Kurdów¹²⁶. Władze tureckie podały w maju 2016 r., iż w wyniku walk zniszczonych zostało 6320 budynków, w których było 11 000 mieszkań¹²⁷. Amnesty International przedstawiła też pod koniec 2016 r. raport na temat zniszczeń i wysiedleń w historycznej dzielnicy Sur w Diyarbakir¹²⁸. Wywłaszczono tam i wysiedlono 40 tys. Kurdów. Jednocześnie Turcja zaczęła przesiedlać do Diyarbakir i innych części Kurdystanu tureckiego arabskich uchodźców z Syrii. Póki co jest to migracja w ramach Turcji, choć poza terytorium Kurdystanu. Nie można jednak wykluczyć, że przekształci się ona w migrację do Europy. Mogłoby temu służyć zniesienie wiz do Europy lub intensyfikacja handlu paszportami syryjskimi, przy utrzymaniu europejskiej polityki otwartości wobec migrantów.

Wojna w Syrii i Iraku i wywołany przez nie kryzys humanitarny oznaczał nie tylko migrację Kurdów z jednej części Kurdystanu do innych jego części, jak również między kurdyjskimi częściami określonych państw a ich terenami nie-

¹²⁶ Szacunki Amnesty International z grudnia 2016 r. Amnesty International, *Turkey: curfews and crackdown force hundreds of thousands of Kurds from their homes*, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/12/turkey-curfews-and-crackdown-force-hundreds-of-thousands-of-kurds-from-their-homes/> [2.02.2017].

¹²⁷ Hurriyet Daily News, 30.05.2016, *6,320 buildings destroyed in five southeastern provinces amid clashes*, <http://www.hurriyetdailynews.com/6320-buildings-destroyed-in-five-southeastern-provinces-amid-clashes.aspx?pageID=238&nid=99863> [2.02.2017].

¹²⁸ Amnesty International, *Report: Displaced and Dispossessed, Sur residents' right to return home*, 6.12.2016, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur44/5213/2016/en/> [2.02.2017].

kurdyjskimi, ale również migracje ludności niekurdyjskiej na tereny kurdyjskie. Formalne i nieformalne obozy dla uchodźców powstawały zarówno w Kurdystanie irackim, jak i w syryjskim i tureckim.

Jeśli chodzi o Turcję, to brak jest w statystykach UNHCR informacji, jaki procent uchodźców syryjskich przebywa w poszczególnych częściach Turcji i jakie są ich proporcje etniczne. Wynika to m.in. z faktu, że dane te, w przeciwieństwie do danych z innych krajów, w których przebywają syryjscy uchodźcy, nie są zbierane bezpośrednio przez UNHCR, ale są podawane przez władze Turcji, co jest wyraźnie zaznaczone na portalu internetowym UNHCR. W Regionie Kurdystanu w Iraku, zgodnie z danymi UNHCR¹²⁹ przebywa 228,5 tys. uchodźców syryjskich. Choć oficjalne statystyki nie podają proporcji etnicznych tych uchodźców, to wiadomo, że odsetek ludności niekurdyjskiej jest wśród niej niewielki i tylko 86 tys. osób spośród tych uchodźców przebywa w obozach dla uchodźców¹³⁰. W Kurdystanie irackim przebywa również ok. 1 mln – 1,5 mln uchodźców wewnętrznych¹³¹, głównie sunnickich Arabów z prowincji Anbar, Salahaddin i Niniwa¹³², ale również jazydów, Szabaków, Turkmenów i chrześcijan (brak jest dokładnych statystyk co do proporcji etniczno-religijnych, jednak większość terenów zajętych przez Państwo Islamskie to tereny arabsko-sunnickie). Większość z nich przebywa w obozach dla uchodźców.

W Rożawie przemieszczanie się uchodźców i uchodźców wewnętrznych nie było monitorowane przez UNHCR. Pierwsza fala uchodźców wewnętrznych przybyła tu (przede wszystkim do kantonów Efrin i Kobane) na początku wojny domowej w Syrii i byli to Kurdowie mieszkający poza Rożawą (głównie w Damaszku i Aleppo). W latach 2013-2014 zaczęli tu również przybywać Kurdowie z wiosek w północnej Syrii zajmowanych przez związaną z Al-Kaidą Dżabat al-Nusra oraz Państwo Islamskie (głównie z rejonu Tell Abjad, a także z terenów znajdujących się

¹²⁹ UNHCR, *Syrian Regional Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=103> [12.04.2017].

¹³⁰ Fakt, że ponad 60% uchodźców z Syrii mieszka poza obozami dla uchodźców, również wskazuje na to, że są to Kurdowie, zwłaszcza iż władze Regionu Kurdystanu wprowadziły szereg ułatwień wobec nich w zakresie uzyskania odnawialnego prawa pobytu oraz pozwoleń na pracę, podczas gdy ludność etnicznie arabską, nawet jeśli są to obywatele Iraku, obowiązuje szereg ograniczeń w poruszaniu się.

¹³¹ Szacunki w tym zakresie bardzo się różnią. Na przykład UNHCR podawała, że w październiku 2016 r. liczba uchodźców wewnętrznych w Iraku wynosi 4,3 mln osób, z czego ok. 40% przebywa w Regionie Kurdystanu (<http://reporting.unhcr.org/node/15976>, 12.04.2017). Władze Regionu Kurdystanu podają liczbę 2 mln (Rudaw, *Official: IDPs make up 35 percent of Kurdistan region population*, <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/201020153>, 12.04.2017). Natomiast władze irackie utrzymują, że liczba ta jest niższa niż 1 mln (Rudaw, *KRG rejects Iraqi minister's data on IDP numbers in Kurdistan*, <http://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/12112016>, 12.04.2017).

¹³² International Organization for Migration – Iraq Mission, *Displacement in Iraq Exceeds 3,4 million: IOM*, <http://iomiraq.net/article/0/displacement-iraq-exceeds-34-million-iom> [12.04.2017].

między Efrin a Kobane). Pierwsza fala uchodźców (nie wewnętrznych) przybyła w sierpniu 2014 r. Było to ok. 35-50 tys.¹³³ jazydów ze zdobytego przez Państwo Islamskie Szengalu (Sindżaru). Część z nich została następnie ewakuowana z powrotem do Iraku (Regionu Kurdystanu), jednak 15 tys.¹³⁴ pozostało w utworzonym koło miejscowości Derik w kantonie Dżazira obozie dla uchodźców Camp Newroz. Kolejne fale uchodźców, tym razem już nie kurdyjskich, lecz arabskich, zaczęły przybywać do Rożawy od początku 2016 r. W kantonie Dżazira powstał obóz obok miejscowości al-Hawl¹³⁵, do którego przybyli uchodźcy z okolic Mosulu. W styczniu 2017 r. oceniano, że w Rożawie, głównie w al-Hawl, przebywało 15 tys. uchodźców z Iraku¹³⁶. Ponadto niedaleko miejscowości Sere Kaniye powstał obóz Mabrouka, w którym przebywają uchodźcy wewnętrzni (narodowości arabskiej) z okolic Rakki. W czasie tureckiej ofensywy na miejscowość al-Bab pojawiły się też doniesienia o uchodźcach z okolic tego miasta, przybywających do znajdującego się pod kontrolą Syryjskich Sił Demokratycznych rejonu Manbidż¹³⁷. Arabscy uchodźcy wewnętrzni z północnej części prowincji Aleppo znajdują się również w obozach na terenie kantonu Efrin. W maju 2016 r. ich liczbę oceniano tam na 35 tys. osób¹³⁸.

W Kurdystanie tureckim znaleźli się kurdyjscy uchodźcy z Syrii, którzy jednak przeważnie nie mieszkali w obozach, lecz w domach swoich krewnych (Kurdów tureckich).

¹³³ Liczba ta oparta jest na doniesieniach prasowych m.in. Liz Sly, „Washington Post”, *Exodus from the mountain: yazidis flood into iraq following US airstrikes* https://www.washingtonpost.com/world/exodus-from-the-mountain-yazidis-flood-into-iraq-following-us-airstrikes/2014/08/10/f8349f2a-04da-4d60-98ef-85fe66c82002_story.html?tid=a_inl&utm_term=.cdda73e8c431 [12.04.2017]; Tracey Shelton, „Global Post”, *If it wasn't Kurdish fighters we would have died there*, <https://www.pri.org/stories/2014-08-29/if-it-wasn-t-kurdish-fighters-we-would-have-died-there> [12.04.2017].

¹³⁴ UNHCR, *UNHCR steps up aid as yazidis stream into Syria from Iraq's Mount Sinjar*, <http://www.unhcr.org/news/latest/2014/8/53ecb7a29/unhcr-steps-aid-yazidis-stream-syria-iraqs-mount-sinjar.html> [12.04.2017]. Do początku 2015 r. liczba ta spadła do ok. 5 tys., Peter Schwartzstein, „National Geographic”, *Winter's Cold Brings New Misery for Millions of Middle East Refugees*, <http://news.nationalgeographic.com/news/2015/01/150105-iraq-syria-refugees-isis-winter/> [12.04.2017].

¹³⁵ Al-Hawl leży jednak w południowej, zdominowanej przez ludność arabską, części kantonu Dżazira. Są to tereny arabskiego plemienia asz-Szammar, które zamieszkuje też iracką prowincję Niniwa.

¹³⁶ Qehreman Miste, „Ara News”, *Rojava receives more Iraqi refugees amidst increasing violence in Mosul*, <http://aranews.net/2017/01/rojava-receives-more-iraqi-refugees-amidst-increasing-violence-in-mosul/> [12.04.2017].

¹³⁷ Manbidż jest obecnie centrum administracyjnym kantonu Szabha, który jest terytorium mieszanym etnicznie (kurdyjsko-arabskim) z wyraźną dominacją arabskiego elementu etnicznego.

¹³⁸ Hisham Arafat, *Kurdistan24, Rojava's Afrin hosts 35.000 Syrian Arab IDPs*, <http://www.kurdistan24.net/en/news/9108bbe7-732a-4611-89e6-ab5181d6b821/Rojava-s-Afrin-hosts-35-000-Syrian-Arab-IDPs> [12.04.2017].

Wnioski i zakończenie

Na podstawie przedstawionych powyżej danych można z dużą ostrożnością przedstawić następujące zestawienie jeśli chodzi o mapę demograficzną Kurdów¹³⁹:

- Kurdystan turecki: 11 mln¹⁴⁰
- Kurdystan iracki (w tym tereny sporne): 6,5 mln
- Kurdystan irański: 7 mln
- Kurdystan syryjski: 1,7 mln¹⁴¹
- Razem Kurdystan: 26,2 mln
- Turcja (poza Kurdystanem): 7 mln¹⁴²
- Iran (poza Kurdystanem): 0,7 mln¹⁴³
- Irak (poza Kurdystanem): 0,3 mln
- Razem „diaspora wewnętrzna”: 8 mln
- Kurdowie w innych krajach: 3 mln (z czego co najmniej 1,5 w Europie)¹⁴⁴

¹³⁹ W oparciu o lekko zweryfikowane szacunki Michaela Izady, *Distribution of Kurds in Middle East at present*, http://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Kurds_Distribution_in_Mid_East_lg.png [2.02.2017].

¹⁴⁰ We wszystkich 21 prowincjach kurdyjskich w Turcji (bez Gaziantep) mieszkało w 2011 r. 11 784 osób (dane Tureckiego Instytutu Statystycznego, *General Population Census, Population by Province, Age Group and Sex, 2011*, http://www.turkstat.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, 12.04.2017), co oznacza, przy ogólnym wzroście ludności w Turcji w latach 2011-2016 z 74,7 mln do 79,8 mln, czyli o 6,39% (Dane Tureckiego Instytutu Statystycznego, <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 12.04.2017) aktualną liczbę ludności 12,5 mln osób. Podana liczba 11 mln osób uwzględnia jednak Kurdów syryjskich wciąż przebywających na terenie Kurdystanu tureckiego, Kurdów tureckich, którzy opuścili tereny kurdyjskie w 2015 i 2016 r., wyższy przyrost naturalny wśród Kurdów oraz istnienie niewielkiego procentu ludności niekurdyjskiej na tych terenach.

¹⁴¹ Liczba ta nie uwzględnia Kurdów syryjskich, którzy jako uchodźcy opuścili Syrię i do niej nie wrócili.

¹⁴² Liczba ta oparta jest głównie na przytoczonych wcześniej szacunkach F. Jommy, z uwzględnieniem większego przyrostu naturalnego Kurdów oraz dodatkowej fali migracji po wybuchu walk w 2015 r.

¹⁴³ Kurdowie stanowią m.in. ok. połowy mieszkańców (tj. 450-500 tys.) prowincji Chorasán Północny, *Encyclopaedia Iranica, Iran v. Peoples of Iran, A General Survey*, <http://www.iranicaonline.org/articles/iran-v1-peoples-survey#1> [2.02.2017].

¹⁴⁴ Liczba ta uwzględnia ok. 150-200 tys. Kurdów którzy przybyli do Europy w 2015-2016 r. Szacunek ten oparty jest na następujących założeniach: od 2011 r. do Europy przybyły 884 tys. Syryjczyków, z czego 582 tys. od II połowy 2015 r. (UNHCR, *Syrian Regional Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/asylum.php>, 12.04.2017). O ile do 2014 r. włącznie Kurdowie nie stanowili dużego odsetka uchodźców syryjskich, to po ataku Państwa Islamskiego na Kobane w listopadzie 2014 r. ich liczba wzrosła do 1/3 syryjskich uchodźców w Turcji (patrz przyp. 113 i 116). Ponieważ większość syryjskich uchodźców przybywających do Europy w okresie kryzysu migracyjnego migrowała z Turcji, zatem można z pewną ostrożnością uznać, że odsetek Kurdów mógł stanowić wśród nich do 30%. Faktycznie zapewne był mniejszy, gdyż duża większość Kurdów syryjskich wróciła do Kobane w końcu 2015 r. i w 2016 r., trudno jednak ocenić jaki to jest odsetek, gdyż żadna agencja nie rejestrowała tych powrotów.

– Łącznie całkowita populacja: ok 37,2 mln

Powyższe obliczenia pokazują, że niemal 30% Kurdów mieszka obecnie poza Kurdystanem, z czego połowa z nich w krajach europejskich. Jest to uderzające jeśli uwzględnimy, że jeszcze 100 lat temu diaspora kurdyjska niemal nie istniała. W Europie, w której pół wieku temu Kurdów było raptem kilka tysięcy, jest ich dziś więcej niż ludności w kilku krajach członkowskich Unii Europejskiej. Diaspora (w tym wewnętrzna) byłaby jeszcze większa, gdyby nie powstał *de facto* autonomiczny Region Kurdystanu, co umożliwiło zniweczenie arabizacyjnych zabiegów Saddama Husajna. Problem migracji dotyczy zatem przede wszystkim Kurdów z Syrii i Turcji. W tym wypadku ponad 40% Kurdów tureckich mieszka obecnie poza Kurdystanem. W przypadku Kurdów syryjskich, choć ok. 800 tys. z nich opuściło Kurdystan syryjski, to znaczna część z nich wróciła już do domu, a większość pozostałych przebywa na terenie Kurdystanu, tyle że jej tureckiej i irackiej części. Kurdowie stanowili jednak ok. 1/3 spośród 650 tys. Syryjczyków, którzy dostali się w latach 2015-2016 do Europy¹⁴⁵. Skłonienie wszystkich kurdyjskich uchodźców z Syrii do migracji do Europy oznaczałoby dla Kurdystanu syryjskiego katastrofę. Ich liczba zmniejszyłaby się bowiem w Syrii o jedną trzecią. Z drugiej jednak strony stymulacja migracji oraz przymusowe deportacje nie wpłynęły póki co w sposób istotny na zakres obszaru etnicznie zdominowanego przez Kurdów, a więc granice Kurdystanu. Wznowienie kryzysu migracyjnego może to jednak zmienić.

Ostatnie lata pokazały, że pod pozorami pomocy humanitarnej może dochodzić do wspierania zbrodni przeciw ludzkości. Jako takie są czystki etniczne zdefiniowane m.in. w Statucie Rzymskim Międzynarodowego Trybunału Karnego (art. 7 ust. 1 lit. d). Inżynieria demograficzna, polegająca na stwarzaniu trudnych warunków ekonomicznych i humanitarnych, dokonywaniu masakr, upośledzaniu prawnym mieszkańców danego regionu, przymusowych deportacji lub stymulacji migracji do Europy, okazała się najskuteczniejszą metodą walki z Kurdami i dlatego proceder ten jest kontynuowany. Otwarcie Europy na imigrantów, zamiast kierowania

Przyjmując jednak nawet, że Kurdowie stanowią 20% uchodźców syryjskich przybywających do Europy od połowy 2015 r., oznaczałoby to, że jest to liczba ok. 120 tys. Należy ją jednak powiększyć o uchodźców i imigrantów kurdyjskich z Turcji oraz Iraku. Na przykład według danych UNHCR od 2014 r. z Iraku wyjechało 220 tys. osób (UNHCR, *Iraq Emergency*, <http://www.unhcr.org/iraq-emergency.html>, 12.04.2017), z czego znaczną część stanowili Kurdowie.

¹⁴⁵ Według danych UNHCR (UNHCR, *Syrian Regional Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/asylum.php>, 2.02.2017) w latach 2015-2016 650 tys. Syryjczyków złożyło w Europie wniosek o azyl, przy czym zdecydowana większość z nich przybyła z Turcji. Tymczasem na początku 2015 r. Kurdowie stanowili ok. 1/3 spośród 1,6 mln uchodźców syryjskich w Turcji (UNHCR, *Syrian Regional Refugee Response*, <https://data.unhcr.org/syrianrefugees/country.php?id=224>, 2.02.2017). Późniejsze dane dotyczące liczby syryjskich uchodźców w Turcji są natomiast niewiarygodne z uwagi na brak zarejestrowania na granicy syryjsko-tureckiej dużych fal uchodźców. Można zatem przyjąć, że co najmniej 1/3 uchodźców syryjskich, którzy dotarli w latach 2015-2016 do Europy, to Kurdowie.

wsparcia ekonomicznego, politycznego i humanitarnego do Kurdystanu, służy polityce unicestwienia narodu kurdyjskiego. Takie zagrożenie bezpieczeństwa egzystencjalnego narodu jest zdefiniowane w międzynarodowym prawie karnym jako ludobójstwo.

Literatura

Książki

- Bengio Ofra, *The Kurds of Iraq*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado 2012.
- Dzięgiel Leszek, *Węzeł kurdyjski: kultura, dzieje, walka o przetrwanie*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1992.
- Edmonds Cecil J., *Kurds, Turks and Arabs, Politics, Reavel and Research in Northeastern Iraq, 1919-1925*, Oxford U.P., London 1957.
- Ferdousi, *Księga Królewska. Wybór*, PIW, Warszawa 1981.
- Galip Özlem Belcim, *Imaging Kurdistan, Identity, Culture and Society*, I.B.Tauris&Co Ltd, London – New York 2015.
- Giedz Maria, *Kurdystan, Bez miejsca na mapie*, Poznaj Świat, Pelplin 2010.
- Jomma Fuad, *Kurdowie i Kurdystan*, Wyd. L&L i DJ, Gdańsk 2001.
- Jwaideh Wadie, *The Kurdish National Movement*, Syracuse University Press, New York 2006.
- Kreyenbroek Philip, Allison Christine, *Kurdish Culture and Identity*, Zed Books, London – New Jersey 1996.
- Lalik Krzysztof, *Kurdystan Iracki u progu XXI wieku*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2009.
- McDowall David, *A modern history of the Kurds*, I.B. Tauris, New York 2007.
- Natali Denise, *The Kurds and the state*, Syracuse University Press, New York 2005.
- Repetowicz Witold, *Nazywam się Kurdystan*, Wyd. Trzecia Strona, Warszawa 2016.

Artykuły i opracowania naukowe

- Frye Richard N., *Iran v. Peoples of Iran, A General Survey*, Encyclopaedia Iranica, 29.03.2012 r.
- Izady Michael, *Distribution of Kurds in Middle East at present*, The Gulf/2000 Project.
- Izady Michael, *Iran: Linguistic Composition in 2014 (Summary)*, The Gulf/2000 Project.
- Izady Michael, *Iraq's Ethnic Shift 1947-2017*, The Gulf/2000 Project.
- Izady Michael, *Kirkuk and Environs: Ethnic Composition*, 2014, The Gulf/2000 Project.
- Kattea Majdah J. Husein, *Terytoria sporne w Iraku*, Prace i studia geograficzne 2014, t. 54.
- Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, *Debata „Kryzys i co dalej? Różne oblicza problemów migracyjnych/uchodźczych i politycznych w Europie”*, uczestnicy: Paweł Kaczmarczyk, Maciej Duszczyk, Witold Klaus, Marek Okólski, Konrad Pędziwiatr, Witold Repetowicz, Kacper Rękawek, Irena Rzeplińska, *Biuletyn Migracyjny* nr 53, grudzień 2015.
- Mutlu Servet, *Ethnic Kurds in Turkey: A demographic study*, „International Journal of Middle East Studies” Vol. 28, Issue 4, listopad 1996 r.

- Simons Gary F., Fennig Charles D. (red.), *Ethnologue: Languages of the World*, Twentieth edition, Dallas, Texas, SIL International 2017 r.
- Sosnowski Piotr, *Wybrane problemy bezpieczeństwa Regionu Kurdystanu w Iraku*, w: red. naukowa Tadeusz Kubaczyk, Marek Żyła (red.), *Ład międzynarodowy w XXI wieku*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2016.
- Zeyneloğlu Sinan, Sirkeci Ibrahim, Civelek Yaprak, *Language shift among Kurds in Turkey: A spatial and demographic analysis*, „Kurdish Studies” Vol. 4, No. 1, maj 2016 r.

Artykuły i materiały filmowe

- Arafat Hisham, *Kurdistan24, Rojava's Afrin hosts 35.000 Syrian Arab IDPs*, Kurdistan24, 19.05.2016 r.
- BBC, *China 'breaks Turkish-Uighur passport plot'*, 14.01.2015 r.
- Bozbuğa Rasim, *Kurdish population in Syria*, www.sahipkiran.org, 5.08.2014 r.
- Dakak Mashallah, *Over 22,5 mln Kurds live in Turkey, new Turkish statistics reveal*, Ekurd Daily, 20.09.2012 r.
- Erdem Tarhan, *How many Kurds live in Turkey?*, „Hurriyet Daily News” z 4.05.2013 r.
- Hayward John, *Chinese Uighur settlers flow into Syria, replacing war refugees*, Breitbart, 3.03.2016 r.
- Hornby Lucy, Zalewski Piotr, *China accuses Turkey of aiding Uighurs*, „Financial Times” z 12.07.2015 r.
- Hurriyet Daily News, *6,320 buildings destroyed in five southeastern provinces amid clashes*, 30.05.2016 r.
- MEMRI TV, *Uighur families colonize Syrian village*, 3.09.2015 r.
- Miste Qehreman, *Rojava receives more Iraqi refugees amidst increasing violence in Mosul*, „Ara News”, styczeń 2017 r.
- Repetowicz Witold, *Kryzys migracyjny a ofensywa Kurdów w Syrii: Turcja rozgrywa Europę przeciw YPG*, Defence24.pl, 26.09.2015 r.
- Repetowicz Witold, *Wojna hybrydowa: atak bronią D na Europę?*, Defence24.pl, 9.09.2015 r.
- Rudaw, *KRG rejects Iraqi minister's data on IDP numbers in Kurdistan*, 12.11.2016 r.
- Rudaw, *Official: IDPs make up 35 percent of Kurdistan region population*, 20.10.2015 r.
- Schwartzstein Peter, *Winter's Cold Brings New Misery for Millions of Middle East Refugees*, National Geographic, 15.01.2015 r.
- Shelton Tracey, *If it wasn't Kurdish fighters we would have died there*, „Global Post” z 27.08.2014 r.
- Sly Liz, *Exodus from the mountain: yazidis flood into iraq following US airstrikes*, „Washington Post” z 10.08.2014 r.
- Sönmez Mustafa, *Kurds still migrating to western Turkish cities*, „Hurriyet Daily News” z 4.05.2013 r.
- Tastekin Fehim, *Will Afrin be the next Kobani?*, Al Monitor, „Turkey Pulse” z 9.06.2016 r.
- Telewizja Republika, W Punkt, 7.09.2015 r.
- Van Wilgenburg Wladimir, *Syria's Kurdish parties: Don't go to Europe*, Al Jazeera, 17.09.2015 r.

Raporty

- Amnesty International, *Report: Displaced and Dispossessed, Sur residents' right to return home*, 6.12.2016.
- Amnesty International UK, *Syria: armed opposition group committing war crimes in Aleppo – new evidence*, Press Release 13.05.2016
- Amnesty International, *Turkey: curfews and crackdown force hundreds of thousands of Kurds from their homes*, grudzień 2016 r.
- Ihsan Mohammed, *Report on the Administrative Changes in Kirkuk and the Disputed Regions*, Kurdistan Regional Government, Erbil, grudzień 2014 r.
- International Organization for Migration – Iraq Mission, *Displacement in Iraq Exceeds 3,4 million: IOM*, kwiecień 2016 r.
- The Center for Peace and Human Security & The Institute of Media and Political Research, *Kurdistan Region's Independence Referendum Survey: A representative survey*, Kurdistan 2016 r.
- UNHCR, Maha Sidky, Ariane Rummery, ed. Leo R. Dobbs, UNHCR steps up aid as yazidis stream into Syria from Iraq's Mount Sinjar, 14.08.2014 r.

Akty prawne

- The Peace Treaty of Sèvres, 10 sierpnia 1920 r.

Źródła internetowe

- Central Bureau of Statistics, Syrian Arab Republic, Office of Prime Minister, <http://www.cbssyr.sy/index-EN.htm>.
- The World Bank, <http://data.worldbank.org>.
- Turkish Statistical Institute, <http://www.turkstat.gov.tr>.
- UNHCR, Global Focus, <http://reporting.unhcr.org/>.
- UNHCR, Iraq Emergency, <http://www.unhcr.org/iraq-emergency.html>.
- UNHCR, Syrian Refugee Response, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>.

